

Lanaken en de vroegste geschiedenis van Franken en Merovingen

Jozef Van Loon, KANTL

Samenvatting

De Limburgse plaatsnaam *Lanaken* is een historisch gedenkwaardig toponiem. Traditioneel wordt hij verklaard als een naam op *-iniaca(s)*, maar klankwettig is dat onmogelijk. Hetzelfde bezwaar geldt voor talloze Franse toponiemen die met het suffix worden gereconstrueerd. Een nauwkeuriger onderscheiding van de vele varianten die teruggaan op het Keltische *ākos*-suffix, maakt het mogelijk deze namen nauwkeuriger te periodiseren, van late prehistorie tot Vroegkarolingische tijd. *Lanaken* zelf is aldus te reconstrueren als **Hluþenakōm*, een naamformatie die wellicht uit de tweede eeuw n.C. dateert. Het eerste deel van het toponiem bevat de naam van de Germaanse godin *Hluthena*, die in de Romeinse tijd vooral werd vereerd in het gebied van de *Sugambri*, en is tevens het kenmerkende naambestanddeel van de Merovingische dynastie die uit die stam is voortgekomen. Van de oudst bekende naamdrager, *Chlodio*, wordt aangetoond dat hij voluit *Chlodebaudes* heette, een naam die alleen voorkomt in enkele genealogieën die tot nu onbetrouwbaar werden geacht. Het artikel gaat zijdelings ook in op de etymologie van de namen *Liedekerke*, *Luik*, *Montenaken*, *Salii*, *Sinnich*, *Thüringen* en *Vicus Helena*.

Summary

A new etymology of the Limburg place-name *Lanaken* leads to far-reaching conclusions with respect to the descent of the Merovingian dynasty and their Frankish origins. Traditionally, the name *Lanaken*, like many French place-names in *-y*, *-ies* etc., has been seen as containing the Gallo-Roman suffix *-iniaca(s)*. However, this reconstruction runs into problems with the historical sound laws of Dutch and French. A finer distinction of the different variants which developed from the Celtic suffix *-ākos*, enables us to attribute these names to different eras more accurately, ranging from Late Prehistory to Early Carolingian times. The name *Lanaken* itself must be reconstructed as **Hluþenakōm*, a name-form that presumably dates from the second century A.D. The first component contains the name of the Germanic goddess *Hluthena*, who was worshipped in the territory of the *Sugambri*, the Frankish tribe from which the Merovingian dynasty descended. The oldest known member of the

Email
jef.vanloon@
ua.ac.be

dynasty, *Chlodio*, can be shown to be identical with *Chlodebaudes*, whose name is mentioned in some genealogies which had been considered unreliable until now. The article also discusses the etymology of the names *Liedekerke*, *Luik*, *Montenaken*, *Salii*, *Sinnich*, *Thüringen* and *Vicus Helena*.

1. CHRONOLOGISCHE LAGEN IN DE NAMEN OP *-ACUM*

1.1. DE NAMEN OP *-ENAKEN* EN *-INIACAS*

Als oudste vormen van de Belgisch-Limburgse naam *Lanaken* zijn overgeleverd: 1106-11 (kop. 1223) *Lodenaken* (uitgaande van St.-Servaas, Maastricht), 1141 (kop. 1157) *Luthenachen* (Annales Rodenses), 1147 *Lodenache* (Luik, abdij Sinnich), 1153 (kop. 1157) *Ludenachen* (Annales Rodenses), 1178 *Lodenach* (Averbode), 1222 *Ludenaccher* (Prüm) (Gysseling, 1960); 1288-1344 *Lodenaken*, *Lodennaken* (Buntinx-Gysseling, 1955, p. 117-118), verder nog 1497 *Loedenaken*, 1618 *Ladenaken* (beide laatste naar Carnoy, 1949).

Een nog oudere attestatie, *ad Ludinacam*, die al dateert uit de jaren 814-830, ontbreekt in Gysselings *Toponymisch Woordenboek*, maar werd al gesignaleerd door Remans (1953). De naam staat in een brief van de bekende Einhard († 840), die naast zijn vele andere ambten ook titelvoerend abt was van St.-Servaas te Maastricht. Einhard geeft in zijn brief aan de *vicedominus* van het klooster, die waarschijnlijk *Bonotto* heette en naar de naam te oordelen Romaanstalig was, de opdracht met het oog op zijn aanstaande komst naar Maastricht runderen voor de slacht naar *Ludinaca* te brengen: *Boves vero qui occidendi sunt, volumus ut facias ad Ludinacam venire et ibi occidere*. Een van de geslachte runderen moet worden geschonken aan een zekere *Hruotlougā*, het slachtafval mag plaatselijk worden verdeeld (Hampe, 1899, p. 111).

De overgang *Lodenaken* > *Ladenaken*, die volgens de attestaties pas dateert uit de 16^e-17^e eeuw, is op het eerste gezicht taalkundig problematisch. De huidige dialectuitspraak met *ao* en stoottoon lijkt te wijzen op een oorspronkelijke lange /ā/ zoals in *zaad*, wat uiteraard niet strookt met de oude bewijsvormen van *Lanaken* met <o>.¹ In het naburige dialect van Mechelen-aan-de-Maas,

¹ Jan Goossens signaleerde die onverenigbaarheid bij mijn lezing over het onderwerp van deze bijdrage op 18 februari 2015. Hij bezorgde me enkele dagen later echter de oplossing die men hierboven kort weergegeven vindt en die hij nadien in een apart artikel heeft uitgewerkt

waar de splitsing tussen sleeptonige en stoottonige *u/o* in open lettergreep gaver bewaard is gebleven, blijkt de rekking van oude *u/o* in open lettergreep onder de stoottoon evenwel *ao* op te leveren (Verstegen, 1946, 99-108). In de dialecten van Genk en Lanaken zelf is de splitsing nog slechts in relicten waar te nemen (Goossens, 2009, p. 29-31 en 108-9), waaronder dus de naam *Lanaken* zelf.

De naam *Lanaken* maakt deel uit van een merkwaardige groep toponiemen met de uitgang *-enaken*. Ze zijn voor het eerst bestudeerd door Lindemans (1951). Zijn verzameling oude vormen is echter gebaseerd op soms late en onbetrouwbare bronnen en bevat daardoor veel onechte *enaken*-namen. Zo is het toponiem *Altenaken*, dat op verschillende plaatsen voorkomt, o.m. in Hoegaarden en Londerzeel, een volksetymologische vervorming van *Altena* ‘al-te-nabij’ (HKCTD, 1943, p. 358). De naam *Pesaken* in Gulpen-Wittem gaat blijkens zijn oudste vermelding (1388 *Peipsacken*) terug op het woord ‘doedelzak’ en wijst dus misschien op een uithangbord (van Berkel-Samplonius, 2007). We beperken onze onderstaande lijst met oude vormen daarom tot namen die voldoende vroeg en continu zijn overgeleverd en kritisch werden uitgegeven, zonder evenwel aanspraak op volledigheid te maken. Indien niet anders aangegeven, zijn de vormen afkomstig uit Gysseling 1960 (www.wulfila.be/tw):

Beutenaken (Gulpen-Wittem): 1111 *Botinachs* (Luik), 1146 *Butenachen Etenaken* (Gulpen-Wittem): 1411 *Ettenaken*, 1421 *Etenaken* (van Berkel-Samplonius, 2007)

Geldenaken-Jodoigne: 1161 *Geldenaken*

Kortenaken (Diest): 1132 *Cortenach* (Heilissen), 1139 *Cortenaken* (St.-Truiden)

Montenaken (St.-Truiden): 1139 *Montyneis*, 1139 *Montenaken*

Montenaken (oude naam van Vroenhoven): 1283 *Montenaken* (VG, 2010, p. 265-66)

Oudenaken (St.-Pieters-Leeuw): 966 *Haldenacha*

Rozenaken-Russignies (Ronse-Oudenaarde): 1001 *Rocenaka* (document uit Gent)

Sippenaken (Bleiberg): 1333 *Syppenaken*, 1464 *Tzippenachen* (Boileau, 1971, p. 135)

(Goossens 2015). Behalve het feit dat hij van geboorte een bijna-Lanakenaar is, is er dus nog een andere aanleiding om dit artikel aan hem op te dragen.

Slenaken (Gulpen): 1253 *Sledenake*, 1280 *Sledenachen* (van Berkel-Samplonius, 2007)

Tiesnake (Nukerke, O.-VI.): ca. 1275 *Tiessenaghe* (Van Durme, 1995, p. 68)

Vissenaken (Tienen): 1219 *de Fenaco* (uit Luik), ca. 1226 *Vesnaken*

De namen op *-enaken* zijn beperkt in aantal en allemaal gelokaliseerd in de buurt van de taalgrens, met de sterkste concentratie in Zuid-Oost-Limburg bij de Geul en de Voer, een kleinere groep in Zuid-Oost-Brabant, waarnaast nog een tweetal specimens bij Oudenaarde (*Rozenaken*, *Tiesenaken*) en een in St.-Pieters-Leeuw (*Oudenaken*).

Traditioneel wordt aangenomen dat de namen op *-enaken* de gegermaniseerde varianten zijn van vroegmiddeleeuwse Romaanse namen op *-iniacas* (Lindemans, 1951; Gysseling, 1960, p. 1123-1126; VG, 2010, p. 256-266). Om klankwettige redenen is dat echter uitgesloten. Zeker de eerste /i/ van *-iniacas* zou immers umlaut hebben veroorzaakt en in het geval van *Lanaken* tot een moderne vorm **Leuneke* hebben geleid.

Niet alleen *Lanaken*, maar ook de andere plaatsnamen op *-enaken* waar de umlaut niet heeft gewerkt, kunnen als uitgang nooit *-iniacas* hebben gehad. Indien dat wel het geval was geweest, zouden *Kortenaken*, *Oudenaken* en *Montenaken* op dit ogenblik **Kurtenaken*, **Eldenaken* en **Muntenaken* luiden. Deze namen moeten bijgevolg worden gereconstrueerd met een uitgang waarin geen *i*-umlautfactor optreedt. Carnoys reconstructie (1949) van *Lanaken* als **Hlodonacum* verdient om die reden de voorkeur, al moet ook die worden bijgesteld (cf. infra).

De naam *Montenaken*, die etymologisch de meest doorzichtige van de *enaken*-namen lijkt, mag bijgevolg evenmin, zoals nochtans algemeen wordt aangenomen, als **Montiniacum* worden gereconstrueerd, maar als **Montaniacum* of liever nog, om met zekerheid elke umlautwerking uit te sluiten, als **Montaneaca* (*villa?*) of **Montanacum*. De twee umlautloze Vlaamse Montenakens staan daarin niet alleen. Ook in *Monterchen*, het Duitse exoniem voor *Montrequienne* bij Metz (1279 *Montigney*), en in het Luxemburgse *Montenach* (1252 *Montenach*, 1334 *Montenaken*) (Buchmüller-Pfaff, 1991, p. 596, 638, 665) ontbreekt elk spoor van een *i*-umlaut.

Traditioneel worden de niet weinige toponiemen van het type *Montenaken*, *Monterchen* afgeleid van een persoonsnaam, maar om klankwettige redenen

kan dat dus niet *Montinius* zijn geweest. Ook lexemisch is die mogelijkheid onwaarschijnlijk. Een persoonsnaam *Montinius* is in de oudheid onbekend, in tegenstelling tot het prenamen *Montanius* (Schulze-Salomies, 1904/1991, p. 52, 615; Vincent, 1937, p. 80), maar die naam is zo zeldzaam dat hij bezwaarlijk aan de basis kan liggen van de talrijke toponiemen van het type *Montigny, Montegnée, Montignac, Montenaken* enz. Sommige auteurs hebben er dan ook wel met recht en reden de voorkeur aan gegeven plaatsnamen van dat type af te leiden van de gewone soortnaam *montanea* ‘gebergte’ (Vincent, 1937, p. 80) (zie ook verder).

In tegenstelling tot voorgaande gevallen vertoont *Veusenaken*, nu de naam van een bos bij Teuven (Voerstreek), wel umlaut. Er is echter geen enkele archivalische vorm van de naam bekend, zodat we niet kunnen nagaan door welke factor de palatale vocaal is veroorzaakt. Boileau (1971, p. 165-67) verklaart de naam in zijn studie over de toponymie van het noordoosten van de provincie Luik uit een persoonsnaam, maar legt verwonderlijk genoeg geen verband met de riviernaam *Veurs*, die door middel van het hydronymische suffix *-isa* is afgeleid van de naam van de Voer (dial. *Vōr*), waarvan de Veurs een zijrivier is. *Veusenaken* zou in dat geval zijn umlaut hebben overgeërfd van de riviernaam *Veurs*. De te reconstrueren oervorm **Fōr-isan-acum* stuit wel op het bezwaar dat de tussengevoegde */-n-/* moeilijk te verklaren is. Mogelijk is die secundair ontstaan door vormattractie naar de talrijke omliggende toponiemen op *-enaken*.

De vaststelling dat *Lanaken, Montenaken* enz. klankwettig geen namen op *-iniacas* kunnen zijn, heeft belangrijke consequenties voor de etymologie van de zeer talrijke Franse plaatsnamen op *-ignies, -egnée*, die traditioneel steeds met dat suffix worden gereconstrueerd. Een reconstructie met *-iniaca(s)* is enkel zeker bij plaatsnamen die zijn afgeleid van Latijnse persoonsnamen die zelf reeds *-inius* bevatten, zoals *Crispinus* (waaruit de toponiemen **Crispiniacum > Kirspenich, Crépigny*), *Cantinius* (waaruit *Kendenich, Cantigny*), *Fuscinius* (waaruit *Fussigny, Fischenich*), *Lupinius* (waaruit *Lövenich, Louvignies*), *Martinus* (*> Merzenich, Martigny*). Dit plaatsnaamtype is karakteristiek voor de hele noordrand van het Gallo-Romaans en strekt zich in een brede band uit van Noord-West-Frankrijk tot in West-Duitsland. Zoals te zien aan de persoonsnamen waarvan ze zijn afgeleid, dateren deze plaatsnamen uit de Gallo-Romeinse tijd. Na de zesde eeuw werden ze in Noord-Gallië niet meer gevormd aangezien het hele Gallo-Romeinse voornamenbestand toen in korte tijd door Germaanse persoonsnamen werd vervangen.

In tegenstelling tot namen als *Lanaken*, *Geldenaken* enz. bevatten de genoemde Gallo-Romeinse plaatsnamen wél het suffix *-iniaca* (of *-iniacus* of *-iniacum*), zoals te merken is aan de umlaut in de Rijnlandse toponiemen *Endenich*, *Fischenich*, *Kendenich*, *Lövenich*, *Merzenich* e.a. De aanwezigheid van de umlautfactor wordt ook empirisch bewezen door een toponiem als *Elvenich* (Zülpich), dat al in de eerste eeuwen van onze jaartelling is geattesteerd in de inscriptie *matronis Albiahenis*. Ook de uitgang *-oniaca* (of *-aniaca*) was in de Gallo-Romeinse tijd mogelijk, maar dan enkel indien de Latijnse persoonsnaam zelf al op *-o* (of *-a*) uitging zoals in *Acco*, *Barbo*, *Briso*, *Bucco*, *Dento*, *Gritto*, *Laco*, *Libo* of de daarvan afgeleide gentilicia *Acconius*, *Barbonius*, *Brisonius*, *Bucconius*, *Dentonius*, *Grittonius*, *Laconius*, *Libonius* enz. Persoonsnamen op *-o* of *-onius* waren in het Latijn echter niet talrijk zoals blijkt uit de registers in Schulze-Salomies (1991, p. 597-631). Gallo-Romeinse toponiemen op *-oniaca* (of *-aniaca*) zullen bijgevolg slechts een minderheid hebben gevormd.

Dat laatste veranderde bruusk vanaf de zesde eeuw, toen het Latijnse en Gallo-Romeinse persoonsnamenbestand bijna volledig van de kaart werd geveegd door een massale toevloed aan Germaanse persoonsnamen.² In tegenstelling tot de Latijnse naamgeving was het aantal korte namen op *-o* hier wel aanzienlijk: *Bavo*, *Bodo*, *Cono*, *Dodo*, *Franco*, *Fulco*, *Hugo*, *Odo*, *Trudo* enz. Plaatsnamen die van die nieuwe persoonsnamen werden afgeleid, werden in Romaans taalgebied niet langer gevormd met het suffix *-iniacas*, maar met *-oniacas*. De meeste Noord-Romaanse plaatsnamen op *-ignies*, *-egnée*, waarvan het gros uit de Frankische of Merovingische tijd dateert, moeten bijgevolg met de uitgang *-oniacas* worden gereconstrueerd: *Huisignies* (< *Hunzo*), *Ottignies* (< *Otto*), *Papignies* (< *Pappo*), *Trazegnies* (< *Thraso*), *Trognée* (< *Trudo*) enz. Deze plaatsnamen zijn dus jonger dan de Gallo-Romeinse namen op *-iniaca*.

In de spelling zijn de Gallo-Romeinse namen op *-iniaca* en de Franco-Romaanse op *-oniacas* al zeer vroeg niet meer van elkaar te onderscheiden, omdat ook die laatste al in de achtste eeuw meestal *-iniacas* worden gespeld. Het betreft echter geleerde verlatijnsingen aangezien *-iniacas* zelf in de Romaanse volkstaal van dat ogenblik al tot *-iñeias* was geëvolueerd. Verlatijnste schrijftalige naamvormen op *-(in)iacas* zijn in de bronnen niet algemeen, maar zijn typisch voor bepaalde scriptoria en voor verhalende of literaire bronnen zoals de *Vita*

² Het overgangsproces is genuanceerder dan steeds is voorgesteld. Er wordt uitvoerig op ingegaan in Van Loon (t.v.), Hst. 5.7.

S. Madelbertae, de *Vita S. Humberti*, de *Translatio et Miracula ss. Marcellini et Petri* enz. Opmerkelijk is dat een derde van alle toponiemen uit de Lage Landen die in ambtelijke bronnen vóór 1225 met de spelling *-(in)iacas* zijn geattesteerd, alleen al voor rekening komt van Cartularium nr. 34 van het St.-Waldetrudissticht in Bergen/Mons: 866 *Gosiniacas*, *Tiwiliacas*, 868 *Harmigniacas*, *Trasiniacas*, *Radiniacas*, 878 *Bubliniacas* enz. Het is dus niet onmogelijk dat de 18^e-eeuwse kopiist van het Bergense cartularium (of waarschijnlijk reeds een middeleeuwse voorganger) bij het overschrijven van de oorkonden in het cartularium de naamvormen bewust heeft verlatijnst. Hij deed het echter niet consequent, want in het cartularium komen daarnaast eigentijdse volkstalige vormen op *-eias* voor.

De klankwettig “correcte” spelling *-oniacas* is in de Lage Landen slechts in enkele schaarse en vroegtijdige gevallen overgeleverd: 870 *Lidunecas* = 11^e *Liniacas* (onbekend bij Avesnes) en 784-791 *Trudonecas*, nu *Trognée* of *Truilingen*, dat genoemd is naar de abdij St.-Truiden, die bezitter was van het dorp. Talrijker zijn de bewijsplaatsen dieper in Romaans taalgebied. Uit Lotharingen zijn onder meer overgeleverd: 868 *villa Aconiaca* = *Aconis villa*, 815 *fine Bavoniaga* = *Bavono curte* (= Boncourt), 795 *in Dodonega fine* = 822 *Dodoni curte* (= Doncourt), 912 *fine Cypponiaca* (= Sponville), 910 *Boloneias* = 14^e *Bouligney* (= Bouligny, Meuse). Buchmüller-Pfaff (1990, p. 18-19) reconstrueert ook namen als *Battigny*, *Bocquegney* enz. terecht met de uitgang *-oniaca*.

Dat de oorspronkelijke uitgang van de meeste Noord-Romaanse namen op *-ignies* of *-egnée* niet *-iniacas*, maar *-oniacas* moet zijn geweest, blijkt ook in het Romaans uit klankwettige verschijnselen, in casu uit het ontbreken van de Romaanse assiblatie. Zo kunnen namen als *Bracquegnies*, *Flacquegnies*, *Franquenée* (Taviers, Namen), *Hacquegnies*, *Macquigny* (Vervins; 1149 *Machungni*), *Mecquignies*, *Picquigny* (bij Amiens; 1139 *Pinconii*), *Recquignies* onmogelijk teruggaan op het suffix *-iniaca(s)*, aangezien ze in dat geval assiblatie tot ***Brachignies*, ***Flachignies* enz. zouden moeten vertonen. Dat betekent niet noodzakelijk dat al deze plaatsnamen zonder meer teruggaan op Germaanse voornamen op *-o*. In enkele gevallen kunnen het afleidingen zijn van Latijnse voornamen, zoals *Macquigny*, dat wellicht het gentilicium *Macconius* bevat (zie boven).

Waarom de meeste namen op *-oniaca(s)* al in de vroege middeleeuwen met <-in-> werden gespeld, wordt door Buchmüller (1990, p. 594-597) in navolging van Hamlin (1961, p. 120 vv.) verklaard door mouillering. De gemouilleerde

/ñ/ van /-oñiaca/, die ontstond onder de invloed van de volgende /i/, palataliseerde op zijn beurt de voorafgaande velaire klinker tot /-iñiaca/. Dit palataliseringsproces is te volgen in enkele plaatsnamen (onderstreept): 1109 *Lagneville* > *Lignéville* (Lotharingen), *Avennio* (1e eeuw) > 907 *Avinione* (Avignon) of, met verwisseling van suffix, in de soortnaam (*fungus*) *campaniolus* > ofra. *champegneul* > *champignon*.

1.2. CHRONOLOGISCHE VERSCHILLEN TUSSEN ACUM- EN IACUM-NAMEN

De namen op *-iniaca(s)* of *-oniaca(s)* worden traditioneel gedateerd in de vroege middeleeuwen, zonder dat daarbij chronologische lagen worden onderscheiden. Het assiblatieverschijnsel stelt ons daartoe wel in staat. Indien deze plaatsnamen assiblatie vertonen, gaan ze terug op een persoonsnaam op *-inius* en dateren ze uit de Gallo-Romeinse tijd.³ Waar de assiblatie achterwege blijft, is de kans groot dat het toponiem een persoonsnaam op *-o* bevat en dus uit de Frankische tijd stamt. *Boucheignies* bij Doornik (1189 *Boceniis*) gaat (in tegenstelling tot Gysseling 1960, p. 171) wegens de assiblatie dus niet terug op een Germaanse persoonsnaam **Bukko*, maar op een Latijnse naam *Buccio* of *Buccinius* (Schulze-Salomies 1991: 134). Daarentegen mag bij een naam als *Becquigny* bij St.-Quentin (1074 *Bechenniis*) van de Frankische persoonsnaam *Bekko* worden uitgegaan, temeer omdat een Latijns antroponiem *Beconius* niet bekend is. De kans dat niet-geassibileerde toponiemen zoals waarschijnlijk *Macquigny* (zie 1.1) uit de oudheid dateren, is relatief klein aangezien Gallo-Romeinse persoonsnamen op *-o* of *-onius* niet frequent waren.

De chronologie van de namen op *-acum* kan nog verder worden verfijnd. De Gallo-Romeinse plaatsnamen op *-igny*, *-egnée* en *-enich* respectievelijk in Noord-Frankrijk en het Rijnland zijn etymologisch vrij doorzichtig, omdat ze zijn afgeleid van bekende Latijnse persoonsnamen. Dat staat in opvallend contrast tot de Nederlandse toponiemen op *-enaken*, waarvan het eerste bestanddeel etymologisch meestal niet doorzichtig is. Lindemans (1951, p. 349) beschouwde ze evenwel als relatief jonge namen uit de Merovingische of Karolingische tijd en sloot zelfs uit dat ze dateerden uit de Gallo-Romeinse tijd. De meeste zijn echter niet van direct herkenbare Latijnse of Germaanse

³ Uitzondering gemaakt voor Germaanse voornamen met het suffix *-so* (*Godezo*, *Guntso*, *Hunzo*), die van zichzelf al een sibilant bevatten. Over het suffix Van Loon (ms.), Hst. 4.3.3.

persoonsnamen afgeleid. Ze behoren duidelijk tot een nog oudere naamlaag dan de namen op *-iniacas* of *-oniacas*. Een direct bewijs voor die hoge ouderdom is de naam van het Waals-Brabantse stadje *Geldenaken*, dat is genoemd naar de volksstam van de *Geldummi*, die reeds in 52 v.C. door Caesar wordt genoemd als een van de coalitiegenoten van de Belgae (Van Loon-Wouters, 1994). Ook de naam *Lanaken* wijst, zoals hierna zal blijken (zie 2), op een naam die al uit de oudheid dateert.

De hoge ouderdom van de namen op *-enaken* blijkt voorts uit vergelijkbare namen buiten het Nederlandse taalgebied zoals *Andernach*, *Bastenaken*, *Echternach*. Deze namen zijn ongetwijfeld pre-Romeins, zoals niet alleen hun duistere etymologie, maar vooral de historische belangrijkheid van deze plaatsen laat vermoeden. Zoals in *Lanaken*, *Kortenaken* en *Montenaken* is ook bij die namen op *-enaken* geen spoor van eenumlaut door een *iniacum*-suffix te bekennen. Het ontbreken van een *i*-umlautfactor blijkt trouwens rechtstreeks uit de soms zeer oude attestaties van deze namen: ca. 300 *Antunnaco* (*Andernach*), ca. 634 in *Bastonego* (*Bastenaken*) en 52 v.C. *Geldummi* (*Geldenaken*). Het vermelden waard bij deze laatste naam is dat de oorspronkelijke veldaire /o/ nog te zien is in de Middelnederlandse attestatie *Gheldonake* uit 1334 (Vangassen, 1952, p. 246).

De namen op *-enaken* behoren tot de oudste laag toponiemen die gevormd werden met het Indo-Europese suffix *-akos*. Dit suffix is een van de vele varianten van het Indo-Europese morfeem *-k-*, dat ertoe diende eigenschapswoorden van substantieven af te leiden. In de Indo-Europese talen kon het worden gecombineerd met verschillende vocalen. In het Germaans, waar /k/ door de Eerste Klankverschuiving tot /χ/ of /g/ verschoof, blijkt de klinkervariatie (onderstreept in de voorbeelden) nog in de vroegst overgeleverde talen: Gotisch *mōdags* tegenover Oudnoors *mōðugr* en *mōðigr* 'toornig', got. *gabigs* naast *gabeigs* 'rijk', got. *stainahs* tegenover Oudhoogduits *steinag* 'stenig' enz. (Krahe-Meid, 1969, p. 188-193). De wisseling tussen de consonanten in *ah/ag*, *ih/ig* enz. was een gevolg van de Wet van Verner, waarvan de effecten nog te zien zijn in *slaan/sloeg*, *zien/zag*.

De primaire Indo-Europese vocaalvariatie of *ablaut* in het morfeem *-ak/ik/uk-* kon het loutere gevolg zijn van een verschil in beklemtoning of werd ook creatief aangewend om een gevoelsmatige betekenisnuance aan te brengen. Zoals vaak het geval is bij afleidingsmorfemen, werd de variatie, wanneer die functieloos geworden was, in de loop der tijden ten voordele van één variant gelijkgesteld (Van Loon, 2005, p. 226). In de meeste Indo-Europese talen

was het de vorm *-ikos* die als neutrale variant alle andere verdrong. In het Nederlands bleef aldus enkel */-ig/* over, in het Noord-Germaans bleef *-ugr* echter bestaan. Sommige varianten konden zich handhaven door hun betekenis te specialiseren zoals in het Oudindische *kumār-akás* ‘jongetje’ tegenover het vrouwelijke *kumār-ikā* ‘meisje’.

In het Keltisch was het de variant *-ak-* en later *-iak-* die karakteristiek werd. Volgens Van Durme (1995: 54) is het *acum*-suffix in toponiemen in het noorden van Gallië relatief recent en dateert het pas van enkele jaren vóór onze tijdrekening. Het aantal toponiemen dat er aanvankelijk mee werd gevormd was nog gering, maar groeide massaal aan in de Romeinse tijd. Het typisch Keltische *-iakos* werd in het Volkslatijn van Gallië een echt modesuffix, terwijl het Keltisch zelf als taal paradoxaal genoeg langzaam en geruisloos wegwijnde (zie verder).

Zoals uit de namen *Geldenaken* en *Lanaken* blijkt, werd het Keltische suffix in zijn oorspronkelijke vorm *-āk-* ook gebruikt om hybridische Germaans-Keltische toponiemen te vormen. De Germaanssprekende bevolking paste de uitgang aan tot **-akōm*, de Germaanse datief-locatief meervoud, die klankwettig rechtstreeks leidt tot de huidige uitgang *-aken*. Deze toponiemen moeten wgens het ontbreken van de umlaut zijn gevormd vooraleer het modieuze Gallo-Romeinse adjectiefsuffix *-iacus* zich als een olievlek over heel Gallië verspreidde. Waarschijnlijk gebeurde dat in de eerste eeuw van de Romeinse verovering, aangezien toen nog echt Keltische toponiemen konden worden gevormd, zoals blijkt uit de Latijns-Keltische toponiemen *Augustodunum* (Autun), *Caesaromagus* (Beauvais), *Iuliobona* (Lillebonne, bij Le Havre). Wellicht is in de Nederlanden in de namen *Noviomagus* (Nijmegen) en *Lugdunum* (bij Katwijk) nog de laatste opstoot te merken van de eens zo expansieve Keltische beschaving. De *iacum*-toponiemen zijn door hun frequentie wel het meest sprekende voorbeeld van dat verschijnsel, dat door Van Durme (1995: 47) als een “retromode” is getypeerd.

Ook **Hludanakōm* ‘Lanaken’, dat bestaat uit een Germaanse persoonsnaam (zie 2.3) gevolgd door het Keltische suffix *-ak* met een Germaanse naamvalsuitgang, dateert wellicht uit die periode. De naam moet zijn ontstaan op een ogenblik dat de Oudgermaanse Klankverschuiving *k > χ*, die doorgaans omstreeks 500-300 vóór onze tijdrekening gedateerd wordt, reeds lang achter de rug was. Indien *Lanaken*, *Geldenaken*, *Doornik*, *Kortrijk* enz. ouder zouden zijn, hadden zij immers de klankverschuiving tot *-aχōm* ondergaan en zou de blaasklank nu zelfs volledig zijn verdwenen, zoals in *slahan > slaan*, *tehan > tien*, *sehan > zien*.

Hybridische plaatsnamen als *Geldenaken* en *Lanaken*, waarin een Germaans woord gecombineerd wordt met een Keltisch suffix, zijn niet uitzonderlijk in taalcontactzones. In de Laatromeinse tijd ontstond aldus het woord *laeticus* uit een combinatie van het Germaanse **lēt(az)* ‘laat, vrijgelatene’ met het Latijnse suffix *-icus*. Het woord bleef bewaard in de historische Franse term *homme lige* ‘vazal met bepaalde hoofdverplichtingen’ en in de naam van een middeleeuwse gouw tussen Deule en Leie: 877 in *pago Letica*.

Ook de naam van de stad *Luik/Liège/Lüttich*, Middelnederlands *Ludeke* is het resultaat van een hybridische woordvorming. Sinds Kurth (1892, p. 41; Werner, 1980, p. 287) wordt algemeen aanvaard dat de naam is samengesteld uit het Germaanse *leudi* ‘lieden’ en het Latijnse suffix *-icus*. *Leudi* had in samenstellingen de betekenis ‘openbaar, wereldlijk, gemeenschappelijk’, zoals in Oudhoogduits *liutfrouwa* ‘schutsvrouw van de mensen’ en de nog bestaande Duitse samenstellingen *Leutpriester* ‘seculiere priester’, *Leutkirche* ‘parochiekerk’, waar *Leute* in leenvertaling het Latijnse begrip *plebanus* ‘parochiale (priester)’ weergeeft. In het Nederlands is de betekenis nog te zien in de naam *Liedekerke*, die de herinnering bewaart aan een kerk die, in tegenstelling tot eigenkerken, abdij- of kapittelkerken, voor parochiale functies was bestemd.

Het Germaanse *leudi* werd als bestuurlijk begrip al in het vroegste Franco-Romaans ontleend als *leodis*, *leudes*. Het is in de *Lex Salica* (507-511) en bij Gregorius van Tours de geijkte term voor het gevolg van (krijgs)lieden die zich door een eed van trouw aan een leider hadden gebonden en voor hun (krijgs)daden met bezit konden worden beloond (Reichert, 2001; von Olberg, 2001). Wellicht was dat militaire betekenisaspect echter niet zo prominent aanwezig bij de vorming van de naam *Luik*. Voor plaatsen met een uitgesproken militair-logistiek belang gebruikte men immers het woord *hari-* ‘leger’, dat aan de grenzen van Luik toponiemen als *Herstal* en *Hermalle* heeft opgeleverd. Het strategische belang van Herstal en Hermalle blijkt uit het feit dat ze in de Karolingische tijd direct van de kroon blijken af te hangen (daarover vooral Werner, 1980).

De etymologische betekenis van de naam *Luik* als ‘openbare plaats’ werd in de Karolingische tijd nog begrepen. Dat blijkt uit formuleringen waarin het toponiem direct wordt gevolgd door de bijstelling *vicus publicus*: 770 in *Leodico vico publico*, 854 in *Leodico vico publico*. De term *vicus publicus* is in de Karolingische tijd voor geen enkele andere plaats in Lotharingen bekend, tenzij eenmaal voor de stad Verdun, niet toevallig in een document dat door

dezelfde notarius werd geschreven (Werner, 1980, p. 313-14). Uit beschrijvingen van verderafgelegen plaatsen die *vicus publicus* worden genoemd, zoals Dienheim in de Pfalz, kan worden afgeleid dat daarmee een plaats met centrumfuncties werd aangeduid, zoals het bezit van een markt, een waag, een munt, een tol, een hoofdrechtbank enz. De etymologische doorzichtigheid die de naam *Luik* als *vicus publicus* in de Karolingische tijd nog had, wijst erop dat hij niet lang voordien is ontstaan en dat de stad bijgevolg vóór die tijd een andere naam moet hebben gehad.⁴

Het Keltisch beschikte behalve over zijn typische *ākos*-suffix zoals de andere Indo-Europese talen over nog andere ablautvarianten van het *k*-suffix. De variant *-ik-* blijkt uit 52 v.C. *Avaricum*, de oude naam van Bourges, die afgeleid is van de riviernaam **Awara*, nu *Yèvre*. Een andere Keltische variant is *-ok*, dat bewaard is gebleven in de plaatsnaam *Mayoc* (Somme) op de rivier de *Maye* en dat met hypocoristische waarde vooral bekend is van persoonsnamen als *Madoc*, *Winnoc* enz. Het is wellicht identiek met *-uk*, dat in de Romeinse tijd opvallend vaak voorkomt in persoonsnamen uit Ubisch gebied (tussen Aken en de Rijn): *Allucius*, *Attucia*, *Genucius*, *Iutucus*, *Masucius*, *Masucua*, *Sunducca*, *Tatuca*, *Tatucus*, *Varucius*, *Veruccius*, *Veruco*, *Verucua* e.v.a. Het zijn in meerderheid expressieve vormen, zoals af te leiden is uit verkorte namen als *Esucco*, *Esuccus* tegenover *Esogenus*, *Lituccus* vs. *Litugenus*, *Suaducco* vs. *Suadugenus* (Weisgerber, 1986, p. 87). De adjectivische functie van het *uk*-suffix is nog te zien in een inscriptie uit Engeland: (*pedatura*) *Vindomoruci* ‘in het aantal voet (lengtemaat) van *Vindomora*’, nu Ebbesfleet, tien kilometer ten zuiden van de Hadrianuswal (CIL VII, nr. 164, 948). Het suffix is ook vertegenwoordigd in enkele plaats- en stamnamen: *Namucum* (866 *Namuco*) en de stamnamen *Atuatuci*, *Caruces* (op een inscriptie uit Neidenbach, Eifel; CIL XIII) en *Sunuci*. Deze laatste stamnaam wordt voor het eerst vermeld bij Plinius in 77 n.C. en is ook overgeleverd in de naam van de godin *Sunuxal*, van wie in de omgeving van Aken een tiental inscripties zijn gevonden (CIL XIII). Zoals Holder (1891-1913, p. 1669-70) al suggereerde, leeft de naam *Sunuci* mogelijk voort in die van het dorp *Sinnich* bij Teuven (zie Weisgerber, 1986, p. 333, 337 voor de etymologische speculaties in verband met deze naam). Het suffix *-uk* komt ook elders in Gallië wel eens in plaatsnamen voor, o.m. in de

⁴ Een andere klankwettige mogelijkheid is met Boutier (2010, p. 2014) de naam *Luik* af te leiden van **Laetica* ‘nederzetting van *laeti* ‘laten, halfvrijen (in casu van Germaanse afkomst)’. Het begrip *laeti* staat semantisch tegenover *Franci* ‘vrijen’ en misschien *Salii* (zie daarover 3.4).

naam van de *Tenu*, een zijrivier van de Loire (652-3 *super Taunuco*), maar niet in dezelfde concentratie als in Eburoons-Tongers gebied.

De vorming van plaatsnamen op *-akos* moet vooral na de Romeinse verovering een echte mode zijn geworden in geheel Gallië en in Noord-Italië. In Frankrijk is een op twintig van alle gemeente- en gehuchtnamen gevormd met *-acus* of de daaruit ontstane varianten *-iacum*, *-oniacas*, *-iniacas* e.a.⁵ Ze ontbreken er alleen in het uiterste zuidoosten, waar ze worden afgelost door namen op *-(i)anum* (Vincent, 1937, p. 69-86). De geografische verdeling van de diverse toponymische representanten van *-acum* en zijn varianten in Frankrijk (*-ac*, *-oc*, *-ec*, *-y*, *-ies* enz.) is in kaart gebracht door Baudot 1953 (overgenomen in Buchmüller, 1990, p. 623), waarbij echter de typisch Picardische en Waalse varianten op *-ies* en *-ée* zijn vergeten en vooral de cruciale variant op *-ai*, die de oudste vorm van het suffix vertegenwoordigt (zie 1.3).

Het *iacus*-suffix bleef in bepaalde streken van Frankrijk tot in de negende eeuw productief bij de afleiding van adjectieven uit substantieven. Zelfs in de Karolingische tijd konden er nog toponiemen mee worden gevormd, al lijken dat vaak creaties uit de pen van geletterden. *Fronsac* (Gironde) kreeg zijn naam wellicht onder Karel de Grote, die er volgens Einhard's Annalen een versterking liet bouwen met de naam *Fronciacus*. De abdij van St-Vaast in Arras, die samen met de omringende bewoningskern in de negende eeuw werd versterkt, kreeg bij die gelegenheid de naam *Nobiliacus*: '*locus ipse non longe ab eadem urbe qui pro nobilitate sui Nobiliacus ... est appellatus*' (Vincent, 1937, p. 76). Wellicht hebben veel *iacum*-toponiemen, die niet van persoonsnamen, maar van soortnamen zijn afgeleid, reeds in de late oudheid hun ontstaan aan zulke kunstmatige modebenamingen te danken. Men denke aan de talrijk voorkomende namen van het type *Blanzée*, *Blangy*, *Blendecques* (< **Blandiacum* < *blandus* 'aangenaam'), *Fleury* (< **Floriacum*), *Jouy* (< **Gaudiacum* < *gaudium* 'vreugde'), *Monchy* (< **Montiacum*) of *Montigny* (< **Montaniacum*), *Neuilly* (< **Nobiliacus*). Buchmüller-Pfaff (1990, p. 12-16, 105) staat eerder afwijzend tegen een verklaring van deze namen uit appellatieven, maar wegens hun grote aantal kunnen deze toponiemen onmogelijk allemaal zijn afgeleid van persoonsnamen.

⁵ De uitgang *-acus/iacus* komt ook voor in Romeinse gentilicia (*Alliacus*, *Cariacus*, *Laeciniacus*) en cognomina (*Ardacus*, *Boduacus*, *Tarviacus*, *Togiacus*). Volgens Schulze (1904, p. 16, 24) verwijzen ze wegens hun suffix naar Galliërs of Noord-Italianen.

Hoewel het niet eenvoudig is oudere van jongere *acum*-plaatsnamen te scheiden, zijn de alleroudste taalkundig wél vrij gemakkelijk te herkennen. Zoals de Indo-Europese herkomst van het suffix duidelijk maakt, was *-acum* de oorspronkelijke en aanvankelijk enige vorm van het toponymische suffix. De variant *-iacus* is jonger en het resultaat van een morfologische metanalyse (Buchmüller-Pfaff, 1990, p. 4, met literatuur). Volgens Vincent (1937, p. 85) veralgemeende het modieuze *-iacus* zich ten koste van *-acus* in de Laatromeinse tijd. Tourneur (1944) veronderstelde daarentegen in een artikel over de naam Kortrijk dat de metanalyse pas gebeurde na de Frankische verovering. Het lijkt echter weinig twijfel dat het nieuwe Gallo-Romeinse suffix *-iacus* ontstond onder invloed van de Romeinse gentilicia op *-ius* (*Carinius, Julius, Tiberius, Tullius*), die met de romanisatie massaal in Gallië moeten zijn voorgekomen. De veralgemening van *-iacus* betekent niet dat toponiemen met die uitgang voordien in het Keltisch niet mogelijk waren. Indien het grondwoord zelf reeds op *-i* uitging, was ook in de oudste periode een adjectiefafleiding op *-iacus* normaal. Dat laatste is het geval in **Soni-acum*, de oervorm voor de gemeentenaam *Soignies/Zinnik*, die afgeleid is van de riviernaam **Sonjā*, de Zenne (Van Loon-Wouters, 1991). Hetzelfde geldt voor *Ligny* (Namen; 1163 *Linei*) op de Ligne, *Silly* (nederl. *Zullik*; 1095 *Siligio*) op de Sille, *Blaisy* (9^e *Blesa*, 1219 *Blaisiacum*) aan de Blaise (Frankrijk). Het blijft uiteraard mogelijk dat ook die namen pas werden gevormd nadat *-iacum* zich reeds had veralgemeend. Dat laatste is het geval met *Orchies* (Douai), dat met een *iacum*-suffix is afgeleid van het plaatselijke hydroniem *Orque* voor een zijrivier van de Scarpe (Loicq, 2014, p. 277), dat wegens het uitblijven van de assiblatie zelf geen *-i* kan hebben bevat.

1.3. KELTISCHE EN GALLO-ROMEINSE (I)ACUM-NAMEN

De vaststelling dat *-iacus* zich als Gallo-Romeins modesuffix pas na de Romeinse verovering veralgemeende en dat tevoren *-acus* de enige vorm van het suffix was, heeft belangrijke consequenties voor de ouderdomsbepaling van plaatsnamen die met deze suffixen zijn gevormd. Het houdt immers in dat *acum*-toponiemen die in Romaans taalgebied geen sporen vertonen van assiblatie en in Germaans taalgebied geen sporen van umlaut, terug moeten gaan op het *acum*-suffix in zijn primaire vorm en bijgevolg tot de oudste laag te rekenen zijn. Deze plaatsnamen dateren m.a.w. reeds uit de prehistorie of alleszins van vóór de romanisatie van Gallië. Die gevolgtrekking wordt door andere vaststellingen bevestigd.

In het noorden van Gallië, in het gebied van de Belgae, is de oorspronkelijke vorm van het suffix nog te zien in enkele vroeg overgeleverde plaatsnamen: ca. 300 *Bagacum* (Bavai), 880 *Camaracum* (Cambrai), 575 *Brinnacum* (Berny, Soissons), 1050 *Bruaco* (Bruay-en-Artois; waarnaast ook Bruay-sur-l'Escaut, 1212 *Bruai*), ca. 300 *Nemetacum* (oude naam van Arras; genoemd naar de Nemetes of naar kelt. *nemet* 'heiligdom, bos') (Van Durme, 2003, p. 322), 1051 *Duacum* (Douai), ca. 300 *Turnacum* (Tournai/Doornik), 1070 *Curtraco* (Kortrijk), 1217 *Rothnaco* (Renaix/Ronse), 1049 *Cimacum* (Chimay), 1006 *Ceunaco* (Ciney). Het valt meteen op dat het stuk voor stuk om historisch belangrijke centra gaat.

De genoemde plaatsnamen zijn in Romaans taalgebied op grond van hun uitgang ook vandaag nog duidelijk van de namen op *-iacum* te onderscheiden. De uitgang *-acum* moest in het Noord-Romaans klankwettig evolueren tot *-ai* (een vorm die door Baudot niet is gekarteerd; zie 1.2), terwijl *-iacum* aan de oorsprong ligt van de vele plaatsnamen op *-ies*, *-y* of *-ée*.

Theoretisch komen alle moderne Franse plaatsnamen op *-ai* of *-ay* in aanmerking om als zuivere *acum*-namen te worden beschouwd, maar het spreekt vanzelf dat die conclusie te ver gegrepen is. Bij gebrek aan voldoende oude attestaties is het niet steeds mogelijk echte van onechte *acum*-namen te onderscheiden. Het toponiem *Bray*, dat vóór 1225 geattesteerd is als naam van niet minder dan vier verschillende plaatsen uit ons onderzoeksgebied (bij Zinnik, bij Arras, Douai en Béthune), lijkt te wijzen op een half-appellatieve naam, niet op een historisch vooraanstaande plaats. Vermoedelijk gaat het dan ook terug op de Keltische soortnaam **bracum* 'moeras'. Hetzelfde geldt voor de twee *Bruay*'s, die beide slechts op een tachtigtal kilometer van elkaar verwijderd zijn, het ene in Artesië (993 *Bruhaio*, 1050 *Bruaco*), het andere op de Schelde (1212 *Bruai*). Een andere naam op *-ai*, *Douai*, is weliswaar die van een historisch belangrijke plaats, maar het feit dat de oudste attestatie pas dateert van 1024 (*Duaci*, genitief), doet twijfels rijzen over de ouderdom van de naam en over het feit of het wel een *acum*-naam is.

De uitgang *-ai* of *-ay* kan naargelang van het dialect bovendien uit andere suffixen dan *-acum* zijn ontstaan. De Waalse plaatsnamen *Amay*, *Fumay*, *Lumay*, *Seumay* gaan blijkens hun oudste bewijsplaatsen terug op het suffix *-anium*. Sommige Oost-Waalse namen op *-ay* gaan terug op het diminutiefsuffix *-ellus*: *Comblinay* (1131 *Combliniaz*), diminutief van *Comblain*, *Strivay* (1192 *Estrivel*), *Telnay* (1184 *Paruum Telin*), diminutief van *Tellin* (Neufchâteau), *Viègeay* (1131 *Vilengal*), verkleinvorm van *Vien* (1118 *Vilenz*). In

Centraal Frankrijk gaat *-ay* soms terug op het collectiefsuffix *-etum*: *Fontenay* < **Fontanetum*, *Tremblay* < **Tremuletum* ‘plaats met trilpopulieren’, *Châtenay* < **Castanetum*, *Le Cardonnay* (bij Douai; ca. 1140 *Cardueto*).⁶

Bij gebrek aan oude attestaties moet bijgevolg onduidelijk blijven of volgende namen op *-ay* uit ons onderzoeksgebied al dan niet tot de prehistorische *acum*-namen te rekenen zijn: *Gosnay* (Béthune; 1135 *Gotnai*), *Grenay* (Béthune; 962 *Granai*), *Hantay* (Rijsel; 1123 *Hantai*), *Havay* (Bergen; 1036 *in uilla Havagio*), *Honnay* (Dinant; 1050 *Hunai*) enz. De kans dat ze het Keltische *acum*-suffix bevatten, zoals Van Durme (2003: 353-4) in navolging van Gysseling aanneemt, is groter indien blijkt dat de genoemde plaatsen ooit ook een historisch prominente rol hebben gespeeld.

In Nederlandstalig gebied moeten de oude Keltische namen op *-akom* normaal resulteren in vormen op *-ake(n)* en eventueel *-eke* of *-ik* als verdopte vormen daarvan. Aan kandidaten is er geen gebrek. Daarbij vallen bij de taalgrens onmiddellijk *Kortrijk/Courtrai* en *Ronse/Renaix* op. *Kortrijk* is mogelijk afgeleid van een Keltische persoonsnaam *Corotures* (Ellis Evans, 1967, p. 339). De uitgang in het Franse exoniem *Courtrai* wijst op een zuivere *acum*-naam. De oudste attestaties, die al dateren uit de late oudheid, vertonen echter steeds *-iacum*: ca. 400 *Cortoriacenses*, 800-25 *Corturiacensis*, 847 *in Curtriaco* enz. Op grond van die vormen verwacht men als Romaans exoniem echter **Courtry* in plaats van *Courtrai*.⁷

De naam *Renaix/Ronse* is ongetwijfeld eveneens zeer oud, maar blijft ondanks de al vroeg overgeleverde vormen ondoorzichtig: 855-73 *Rotnace*, ca. 1040 *Ronasce*, 1059-93 *Runneche*, 1150-54 *de Ronnaco*, 1209 *Rosnay*, 1214 *Rothnais*, 1217 *de Rothnaco*, 1220 *Ronneka*. Gysseling (1960) reconstrueert als oervorm **Rodenacio*, maar stelde later ook andere mogelijkheden voor met verschoven *t > p* (zie Van Durme, 2003, p. 294, 355).

Het valt op dat bovenstaande lijst met zuivere *acum*-namen, die voor ons onderzoeksgebied vrijwel exhaustief is, bijna uitsluitend namen bevat van belangrijke historische centra uit de Romeinse tijd en de vroegste middeleeuwen (zie reeds Van Durme 1995: 60). Zeer opvallend is bovendien dat in

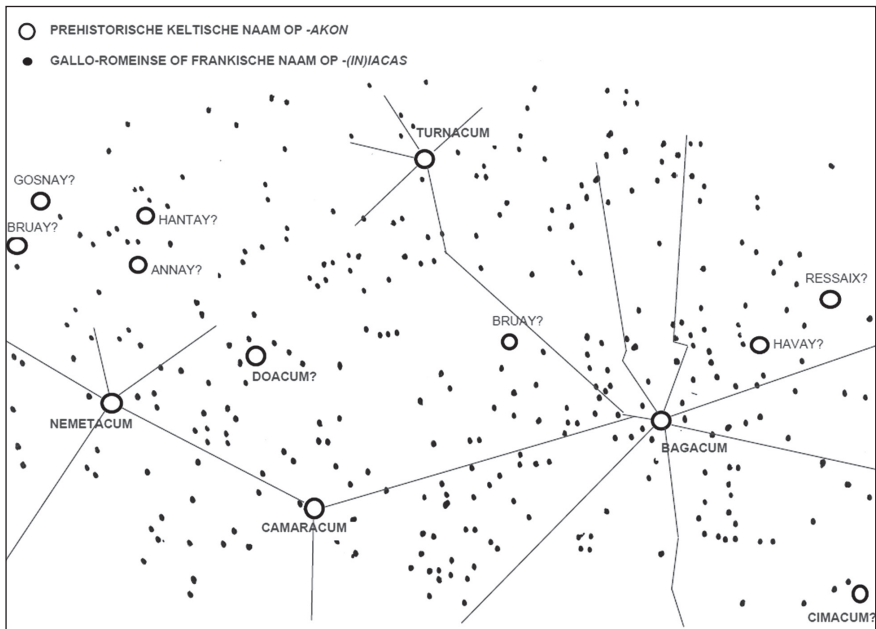
⁶ Een lange lijst met zulke schijngevallen uit Lotharingen en de Elzas is te vinden in Buchmüller-Pfaff (1990, p. 34-46), o.m. *Obernai* (Elzas), dat teruggaat op *Ober-Ehenheim*.

⁷ De Middelnederlandse standaardvorm *Curtrike* vertoont geenumlautwerking. *Curt* is de standaardvorm voor ‘kort’ in het Middelnederlands in West- en Oost-Vlaanderen. Met dank aan F. Debrabandere, die me op de vorm attent maakte.

een wijde kring rond elk van deze centrale plaatsen andere namen op *-acum* bijna volledig ontbreken, terwijl het rond elk van hen wemelt van plaatsnamen die met het jongere Gallo-Romeinse *-(in)iacum* zijn gevormd. Dit opmerkelijke geografische contrast (zie bijgaande kaart, de lijnen stellen heerbanen voor), dat zich mogelijk ook in andere regio's in Frankrijk herhaalt, valt bijzonder sterk op in het Département du Nord en de provincie Henegouwen.⁸

Om het contrast tussen beide types namen zo duidelijk mogelijk te laten uitkomen en het kaartbeeld zelf zo bewijskrachtig mogelijk te maken, werden in onderstaande lijsten per arrondissement alle plaatsnamen met de suffixen *-acum*, *-iniacum* e.d. opgenomen voor zover ze vóór 1226 zijn geattesteerd. De lijst is gebaseerd op het *Toponymisch Woordenboek* (Gysseling, 1960; databank www.wulfila/tw), dat hiermee nogmaals bewijst welke belangrijke bron het is voor de historische taalkunde.

In het arrondissement Doornik (waar in totaal 936 naamvormen tot 1225 zijn geattesteerd) is Doornik zelf (ca. 300 *Turnacum*) het enige voorbeeld van een zuivere *acum*-naam. Daarrond komen in hetzelfde arrondissement tal van namen met het jongere suffix *-iacum* voor:

⁸ Belangrijk is Schulze, 1904, p. 11-25, 29-49, met verwijzing naar d'Arbois de Jubainville, 1890, en Holder, 1896, p. 21.

6 op *-iacum*:

Aubigny (Doornik), *Germignies* (Pottes), *Ligny* (Gaurain), *Rongy*, *Rumillies*, *Wailly* (Taintignies). De oorspronkelijke uitgang *-iacum* is te herkennen aan de voorafgaande gemouilleerde consonant;

8 op *-iniaca(s)/-oniacas*:

Baugnies, *Bouhegnies* (Wasmes-Audemez), *Cattignies* (Pecq), *Evreignies*, *Flacquegnies* (Gaurain), *Ramegnies*, *Taintignies*, *Wattignies* (onbekend; in het Doornikse?);

6 op *-iacas*:

Bléharies, 1108 *Borgies* (onb. bij Doornik), *Dameries* (Grandmetz), *Lambrechies* (Gaurain), *Obigies*, *Thimougies*.

In het arrondissement Thuin (506 attestaties) is er één vrij zekere naam op *-acum* (ca. 1050 *Cimaco*, Chimay), al is die pas in de elfde eeuw overgeleverd, met daarnaast nog een onzeker *Ressaix* (868 *Resacium*, 972 *Resatio*). Aan namen op *-iacum* vindt men er:

3 op *-iacum*:

Ghoy-sur-Sambre, *Sivry*, *Waudrez* (ca. 300 *Uodgoriacum*);

9 op *-iacas* :

Arelgeias, *Bergeseis*, *Biercée* (866 *Berceias*), *Gomerée*, *Gozée* (1158 *Golzies*), *Raillies* (Bailièvre), *Renlies*, *Robechies*, *Thuillies* (866 *Tiwiliacas*);

10 op *-iniacas/-oniacas*:

Daingies, *Battignies* (Binche), 868 *Bubliniacas* (bij Vellereille), 779 *Kiunegas* (bij Grand-Reng), *Gognies* (Anderlues), *Leugnies*, *Momignies*, *Ragnies*, *Ramegnies*, *Vergnies* (1188 *Eureniis*).

In het arrondissement Cambrai (2.104 attestaties) is Kamerijk zelf (ca. 300 *Camaracum*) het enige voorbeeld van een zuivere *acum*-naam. Daarnaast komen uitsluitend *iacum*-formaties voor:

14 op *-iacum/-iniacum*:

Caudry, *Caullery*, *Clary*, *Haussy*, *Iry* (Clary), *Ligny*, *Montigny*, *Niergnies*, *Prémy* (Fontaine-Notre-Dame), *Quiévy*, *Rumilly*, *Sailly*, *Selvigny*, *Vinchy* (Crèvecoeur);

10 op *-iniaca(s)/-oniacas*:

Bantigny (12e *ad Bantenas*), *Busigny*, 1189 *Camini* (onb. in Cambrésis), 1155 *Cheminiis* (onb. Cambrésis) (beide laatste betreffen mogelijk

dezelfde plaats), *Doignies*, *Gattegnies* (Bertry), *Herpignies* (Quiévy), *Locquigny* (Vendegies-s.-Ecaillon), 1186 *Tutennies* (onb. in Cambrésis), 878 *Waldiniacas* (bij Fressies);

25 op *-iacas*:

1186 *Arghecies* (onb. Cambrésis), *Aubrechies* (St.-Vaast), 1104 *Berelgias* (onb. bij Elincourt), *Bertry*, *Boursies*, *Dehéries*, *Flosies* (Cagnoncles), *Fressies*, 911 *Gundreceias* (onb. Cambrésis), *Hélégies* (Solesmes), *Honnechy*, *Inchy*, *Iry*, *Laugies* (Béthencourt), *Liaugies* (Béthencourt), *Mainbrechies* (Caudry), *Morenchies*, 1132 *Ostrelgiis* (bij Le Cateau), *Ramillies*, 1179 *Resiliis* (Reumont), 1147 *Riberchiis* (onb. St.-Vaast), *Romerries*, *Roussies* (Avesnes-lès-Aubert), *Vendegies-sur-Ecaillon*, 911 *Vendelgias* (oude naam van Le Cateau).

In het arrondissement Douai (965 attestaties) is 1051 *Duacum* zelf de enige *acum*-naam naast:

8 op *-iacum*:

Auby, *Auchy*, *Cuincy*, *Déchy*, *Hally* (Coutiches), *Masny*, *Placy* (Lambres), *Roupy* (Nomain);

3 op *-iniacum*:

Aubigny, *Dorigny* (Douai), *Montigny*;

7 op *-oniacas/-iniaca(s)*:

Bouvignies, *Hellignies* (Coutiches), *Ouvignies* (Nomain), *Pintignies* (Coutiches), 1046 *Sechenies* (bij Marchiennes), *Wandignies*, 1076 *UUatenniis* (onb. bij Douai);

6 op *-iacas*:

877 *Ampleias* (onb. bij Douai?), *Angy* (Féchain), *Iverchies* (Wandignies), 1046 *Mohies* (Marchiennes), *Orchies*, 1082 *Retpruvies* (onb. bij Douai).

In het arrondissement Dinant is *Ciney* (1006 *Ceunaco*) het enige voorbeeld buiten het onzekere *Honnay* (1050 *Hunai*). Daarnaast vinden we:

ca. 6 namen op *-iacum*:

Anhée (1182 *Amhee*)?, 770-79 *Caberliaco* (bij Bièvre), *Barsy* (ook vormen op *-iez*) (Flosty), *Frouschy* (Bièvre), *Naomé* (770-79 *Alde-mega*), 770-79 *Wandeliacus mansus* (Baillamont);

4 op *-iacas*:

770-79 *Bulgerceias* (Baillamont), *Oizy*, *Proagy* (Bièvre; 770-79 *Prou-isiacas*), *Willerzie*;

1 op *-iniacas/-oniacas*:

1085 *Gerneis* (onb. bij Hastière).

In het arrondissement Avesnes-sur-Helpe (met 1050 attestaties) is er slechts één *acum*-naam, waarvan het historische belang geen toelichting behoeft: *Bavai*, de hoofdstad van de Nerviërs (ca. 300 *a Bagaco Neruiorum*). Daarnaast zijn er slechts een paar wellicht Gallo-Romeinse namen op *-iacum*: *Bry* (965 *Beri*, 1046 *Bireium*), dat misschien hetzelfde is als het ongeïdentificeerde 1193 *Bari* (onb., arr. Avesnes), en *Meully* (Le Quesnoy; 885 *in loco nuncupante Munliaco*, 1143 *Mulli*). Hun aantal moet gelet op het rijke Gallo-Romeinse verleden van de streek oorspronkelijk groter zijn geweest, maar vele hebben door attractie naar de talrijke Franco-Romaanse namen op *-(ign)ies* secundair deze laatste uitgang aangenomen, zoals onder meer te zien is in de attestaties van *Wargnies* (zie verder).

Verder vinden we in het arrondissement Avesnes:

ca. 30 namen op *-iniacas/-oniacas*, waaronder enkele zoals *Wargnies* die oorspronkelijk op enkelvoudig *-iacum* uitgingen, maar door vormattractie naar *-iacas* zijn overgestapt:

Audignies, Beaudignies (1036 *de villa Beldiniaco*, 1131 *Beldeniis*, 1146 *Baldenies*), *Beugnies, Bellignies, Bettignies, Buvignies* (Bavay), *Cartignies, Ergnies* (Beaudignies), *Feignies*, 1131 *Fulcheneias* (onb., arr. Avesnes), *Ghissignies, Goegnies* (in Gommegnies), *Gommegnies, Gussignies, Hargnies, Herbignies* (Villereau), 870 *Lidunecas* (onb., arr. Avesnes), *Louvignies* (Bavay), *Louvignies-Quesnoy, Mecquignies*, 870 *Montiniaco* (onb. bij Landrecies), 1112 *Moreniis* (onb., arr. Avesnes), *Ostergnies* (Colleret), *Pantegnies* (Pont-sur-Sambre), 1179 *Ponpeniis* (onb. bij Damosies), *Recquignies*, 1166 *Rummenies* (onb. bij Louvroil), 1136-67 *Ruscenies* (onb., arr. Avesnes?), *Sassegnies* (870 *ad Saxiniaco*), 965 *Vrsineas* (onb., arr. Avesnes), *Wargnies-le-Grand* (1105 *de Wareniaco*, 1166-74 *VUareni*), *Wargnies-le-Petit* (1173 *Petit Warengni*), *Wattignies-la-Victoire*;

ca. 37 namen op *-iacas*. Ze zijn in meerderheid afgeleid van tweestammige Germaanse persoonsnamen, met uitzondering wellicht van *Coulmy, Floursies* e.a.:

Aymeries (Aulnoye-Aymeries), *Bermeries, Bersillies, Bettrechies*, 1131 *Bolgeias* (onb., arr. Avesnes; identiek met *Bousies*?), *Bousies, Bréauegies* (Bellignies), *Coulmy* (Aibes), *Damosies, Douzies* (Maubeuge),

Felleries, 10e *Ferliacas* (onb. bij Cousolre), *Floursies*, *Fourmies*, 1180 *Hanciis* (onb., arr. Avesnes?), ca. 1140 *Harcilleis* (onb. bij Landrecies-Le Quesnoy), ca. 1040 *Harilegias* (onb. bij Villers-Pol), *Hergies* (Hon-Hergies), 1131 *Iricium* (onb. bij Landrecies-Le Quesnoy), *Lameries* (Vieux-Reng), *Landrecies*, *Liessies*, *Obies*, *Obrechies*, *Offies* (Dimont), *Ozies* (Hargnies), *Ramousies*, *Rempsies* (Ramousies), *Rogeries* (Gognies-Chaussée), *Ropsies* (Beaufort), *Rousies*, *Sémeries*, *Semousies*, *Sepmeries*, *Vendegies*, *Waudrechies* (Flaumont-Waudrechies), *Willies*.

Het arrondissement Arras geeft hetzelfde beeld te zien. De enige zekere *acum*-naam is er de Romeinse naam van Arras zelf, *Nemetacum*, met daarrond een vijftigtal namen op *-iacum* (*Agny*, *Aubigny*, *Auchy*, *Auxi*, *Barli* ...), slechts een viertal op *-iacas* (*Athies*, 1076-85 *Domberiiis*, *Hermies*, *Morchies*) en een vijftal op *-iniacas*: 1174 *Becheniis*, *Béhagnies*, *Louvignies*, *Rocquigny*, *Sapignies*.

De vastgestelde verhoudingen nuanceren de opvattingen van Schulze (1904, p. 12), die zonder een onderscheid te maken tussen *-acum* en *-iacum*, stelde dat dit suffix in de namen van de oude stedelijke centra slechts een bescheiden rol speelde, maar een buitengewone verspreiding kende bij kleinere plaatsen, die uit landgoederen en domeinen gegroeid waren. Ook Van Durme (1983; 1995; 2003, p. 353-361) heeft in enkele belangrijke overzichtsartikelen, geïllustreerd met tal van kaarten over de oudste toponymische lagen in de Lage Landen, opgemerkt dat Caesar niet één naam op *-acum* vermeldt. Hij leidt er terecht uit af dat het Keltische suffix pas dan aan zijn opmars in Gallië zou begonnen zijn. De namen op *-acum* zouden dateren van de tijd tussen Caesar en Augustus, terwijl die op *-iacum* vanaf Augustus verschijnen ter benoeming van *fundi*. Hij verwijst onder meer naar de oude naam van Arras, *Nemetocenna*, dat met suffixwisseling ca. 170 als *Nemetakon*, ca. 300 *Nemetacum* verschijnt.

Uit het feit dat Caesar in zijn *Commentaren* geen van de genoemde belangrijke centra met een naam op *-acum* noemt, mag niet worden afgeleid dat ze in zijn tijd niet bestonden of slechts onbeduidende plaatsen waren (Kaspers, 1921, p. 3). Caesar heeft voor Noord-Gallië niet de gewoonte bevolkingscentra te noemen, waar hij blijkbaar zijn vernuft als veldheer niet kon demonstreren, wel echter de stammen die hij in veldslagen versloeg en de bergforten die hij met succes belegerde (*Atuatuca*, *Bibracte*, *Bratuspantium*). Zo spreekt hij van de *Nervii*, maar niet van hun hoofdplaats *Bagacum*, van de *Morini*,

maar niet van *Taruenna*, van de *Geldumni*, maar niet van hun hoofdplaats *Geldenaken/Jodoigne*.

Gedetailleerder onderzoek zal moeten uitwijzen of bovenstaande bevindingen bij uitbreiding voor de rest van Frankrijk gelden. De hoge ouderdom van plaatsnamen op *-acum* valt in het algemeen echter al af te leiden uit het feit dat ze aanzienlijk geringer in aantal zijn dan de namen op *-iacum* of *-iniacas*. De veel grotere aantallen van deze laatste geven aan dat namen met het veralgemeende *-iacum* pas een modeverschijnsel zijn geworden vanaf de Romeinse tijd. Zonder aanspraak op volledigheid en zonder enige zekerheid over hun precieze etymologie, komen volgende Franse toponiemen op *-ai* of *-ay* uit het areaal bestreken door het *Toponymisch Woordenboek* (www.wulfila.be/tw), in aanmerking als potentiële *acum*-namen en dus als namen van belangrijke centra uit de late prehistorie of de eerste eeuwen van onze tijdrekening:⁹

<i>Bernay</i> (Ponthieu): 844 <i>Berniaco</i>	<i>Linay</i> (Sedan): 12 ^e <i>Linaium</i>
<i>Bernay</i> (Eure): 1076 <i>on Bærnege</i>	<i>Maintenay</i> (Montreuil): 1132 <i>Mentenai</i>
<i>Contay</i> (Amiens): 1207 <i>Conthai</i>	<i>Miannay</i> (Abbeville): 883 <i>Melnaco</i>
<i>Epernay</i> : 846 <i>Sparnaco</i>	<i>Mouzay</i> (op de Maas): 1085 <i>Mosaco</i>
<i>Gournay</i> (Laon): 1176 <i>Gornaio</i>	<i>Stenay</i> (Verdun): 1085 <i>Satanaco</i>
<i>Gournay</i> (Dieppe): 1190 <i>Gornaco</i>	enz.

Bij de interpretatie van deze namen moet men er rekening mee houden dat *acum*- en *iacum*-namen, zoals dat ook het geval was met *-iniacas* en *-oniacas* of met *-iniaca* en *-iniacas*, in de loop der tijden klankwettig of door suffixattractie konden samenvallen en dan niet meer te onderscheiden zijn. Volgens Buchmüller (1990, p. 619-628, 741) is dat het geval met de Lotharingische namen *Cuvry* (nochtans 745 *Cuberacum*), *Destry* (nochtans 958 *Dexteraca*), *Thusey* (974 *Tuzzaha*) e.a. In zulke twijfelgevallen kunnen behalve de oudste naamvormen ook historische of archeologische gegevens uitsluitel brengen. De historische belangrijkheid van plaatsen als *Stenay*, waar koning Dagobert II († 674) begraven werd, of *Epernay*, waar de heirbaan van Reims de Marne kruiste, staat buiten kijf, zodat hun namen wel als oude *acum*-namen beschouwd mogen worden.

⁹ De lijst kan voor Frankrijk gemakkelijk worden aangevuld met het materiaal in Vincent (1937, p. 72-73): 1126 *Andernay* (= Andrenai, Meuse); 876 *Antennacus* (= Anthenay, Marne), 861-82 *Avenniicum* (= Avenay, Marne) enz.

Het verschil tussen *acum*- en *iacum*-namen stelt ons ook in staat om oude van jongere plaatsnamen te onderscheiden die van hetzelfde grondwoord zijn afgeleid. Zo zouden de namen op *-acum* (middelste kolom) in de regel ouder moeten zijn dan de namen op *-iacum* (rechterkolom) (voorbeelden uit Vincent, 1937):

PERSOONSNAAM	-ACUM (Keltisch)	-IACUM (Gallo-Romeins)
* <i>Antennus, Antonius</i>	<i>Anthenay</i> (Marne)	<i>Antony</i> (Seine)
* <i>Camarus</i>	<i>Cambrai</i>	<i>Chamery</i> (Marne)?
?	<i>Chavannay</i> (Loire)	<i>Chevagny</i> (Seine-et-Loire)
* <i>Dous?</i>	<i>Douai</i>	<i>Douy</i> (Eure-et-Loir)
* <i>Matrinus?</i>	<i>Marnay</i> (Aube)	<i>Margny</i> (Oise)
* <i>Paternus?</i>	<i>Pernay</i> (Indre)	<i>Pagny</i> (Meuse)
* <i>Turnus</i>	<i>Tournai</i>	<i>Tourny</i> (Eure)

De hogere ouderdom van de zuivere *acum*-toponiemen zet sommige traditionele etymologieën op losse schroeven. Het Trierse *Waldrach* (981 *Waltrach*) wordt afgeleid van de Germaanse persoonsnaam *Walthari* en gereconstrueerd als **Waltharacum*. Voor een zuivere *acum*-naam is dat echter een anachronisme, aangezien Germaanse persoonsnamen in de omgeving van Trier, die in de prehistorie nog volledig Keltisch was, uitgesloten moeten worden geacht. De voorkeur moet daarom worden gegeven aan een Keltisch grondwoord, bv. *Ualatros* ‘overheer’ (Buchmüller-Pfaff, 1990, p. 502-3).

De vaststelling dat *acum*-namen in het gebied van de Belgae centra van historisch belang aanduiden, doet ook vragen rijzen naar de oorsprong van enkele toponiemen in het huidige Nederlandse taalgebied die wegens het ontbreken van umlaut eveneens de kenmerken vertonen van zuivere *acum*-namen. In tegenstelling tot de Gallische namen op *-acum* betreft het echter, met uitzondering van *Kortrijk/Courtrai* en *Ronse/Renaix*, relatief onbeduidende plaatsen: 10^e *Condacum* (= Kontich; de identificatie is echter onzeker), 1217 *Fenaco* (= Vissenaken), 893-903 *Artiriacum* (= Aartrijke). Deze laatste naam moet, althans indien hij een *acum*-naam is, wegens het ontbreken van de umlaut als **Arturacum* worden gereconstrueerd, niet als *-iacum*. Dat laatste geldt ook voor *Kaprijke* (1233 *Caperic*, 1249 *Capric*, merkwaardig genoeg echter steeds zonder *-e*). Indien men deze naam zoals de Romaanse namen *Chevry*, *Cabriac*, *Chevrey* e.a. uit **Capriacum* wil afleiden, verwacht men een moderne vorm met umlaut.

Ook in Treverisch gebied komen namen met het *ak*-suffix voor. Ze eindigen er vrijwel alle op *-nach* op slechts enkele uitzonderingen na: 1023 *Gracho*

(Graach), dat echter door Jungandreas (1962-3, p. 456) wordt afgeleid uit **gravacum* 'kiesel', 1166 *Bachracha* (= Bacharach), 1103 *Kiracha* (= Kehrig, Kb.), 981 *Waltrach* (= Waldrach) enz. Tot 1225 zijn er volgende namen op *-nach* geattesteerd:

regio Koblenz	Trier - Luxemburg
<i>Andernach</i> : ca. 365 <i>Antunnaco</i>	<i>Bastenaken</i> (Lx.): ca. 1050 <i>Bastenacha</i>
<i>Dreckenach</i> : 1030 <i>Drachenache</i>	<i>Echternach</i> (Lx.): 698 <i>Epternacus</i>
<i>Ebernach</i> : 1147 <i>Euernaco</i>	<i>Eisenach</i> (Tr.): 762 <i>Issenacha</i>
<i>Gappenach</i> : 1225 <i>Gappenach</i>	<i>Krettnach</i> (Tr.): 1198-1210 <i>Krittenache</i>
<i>Irmenach</i> : 13° <i>Irmenacha</i>	<i>Manternach</i> (Lx.): 1098 <i>Manternacha</i>
<i>Peternach</i> : 1178-1202 <i>Pedhirnache</i>	<i>Medernach</i> (Lx.): 902 <i>Methernacho</i>
<i>Quintenach</i> : 1108 <i>Quintinachin</i>	
<i>Rübenach</i> : 888 <i>Ribenacha</i>	
<i>Wassenach</i> : 1139 <i>Waszenaco</i>	

De Treverische namen op *-nach* verschillen van hun Oudbelgische soortgenoten *Lanaken*, *Geldenaken* enz. door hun dichte concentratie in een klein gebied, vooral in de buurt van Koblenz. Die concentratie is mogelijk nog sterker dan uit de tabel blijkt. Namen als *Eisenach* en *Krettnach* uit de omgeving van Trier zijn immers wellicht onechte *nach*-namen. Ze gaan blijkens andere attestaties (762 *Hisnanca*, 1147 *Cretennanch*) oorspronkelijk wellicht uit op *-anc*. Deze laatste namen, die etymologisch al even ondoorzichtig zijn als die op *-nach*, vormen een aparte groep die eveneens geconcentreerd voorkomt in Oudtreverisch gebied. Het betreft 1184 *Celtanc* (= Zeltingen; < **celt* 'hoog?'); ca. 591 *Belsonancum*, 732-3 *Beslanc* (= Besslingen/ Bellain; 'Bilsenkraut?'), 895 *Bysanc* (= Bihain, B.-Lux.), 1194 *Buueranch* (veldnaam bij Maring-Noviant; < Treverisch **boverancum* 'Rinderort?'), 814 *Caranco* (= Cherain), 1214 *Iranco* (= Ehrang), 663 *Marancum* (= Maring-Noviant; 'grosser Ort?'), 1065 *Taleuanc* (= Thalfang; 'Ort mit Felldrainen?'), 887-95 *Warthanc* (= Wardin, Bastogne). Buchmüller (1991, p. 777) vermeldt voorts volgende voorbeelden aan de Ruwer: 975 *Cumelanch* (= Kommlingen), 975 *Corlanch* (= Korlingen), 1084 *Mellanc* (= Malling). Jungandreas (1962-3; zie nu ook Loicq & Michel, 1996, p. 240) leidt al deze namen af uit Keltische woorden met het suffix *-anc*, dat verwant is met Germaans *-ing*, Latijn *-encus* enz. Het is echter denkbaar dat deze namen eenvoudiger te verklaren zijn als ontwikkelingen van het Latijnse suffix *-anicus*, dat in het Vroegromaans syncope tot *-anco* onderging en in die vorm werd gegermaniseerd.

Ook in het aangrenzende Lotharingische gebied en dieper in Gallië komen namen op *-nacum* voor: *Andernai*, *Bannay* (bij Boulay), *Borg* (Saarland; 893

Burnacha, *Bornich* (Rh.-Pf.; 1138 in *Bornacho*), *Brettnach* (Moselle; 971 *Bretenaco*, 1271 *Bretenakes*), *Canach* (bij Remich; 13^e in *Cantenache*), *Epernay*, *Stenay* (Buchmüller, 1990, p. 58) enz. Ze vormen er echter een minderheid tegenover gewone *acum*-namen als *Bolchen* (< **Bollacum*) (= *Boulay*), *Briey* (< **Brigacum*), *Chambrey* (Moselle), *Charey* (Meurthe-et-Mos.), *Contchen* (< **Contacum*), *Rachtig* (< **Raptacum*) enz. (Buchmüller, 1990, i.v. en 735-738).

Namen met het oorspronkelijke *acum*-suffix, zoals *Andernach*, *Echternach* e.a., ontbreken zo goed als geheel in het noordelijk aangrenzende Ubisch-Keulse gebied, waar het dan weer wemelt van jongere Gallo-Romeinse namen op *-iacum* en *-iniacum*, die op hun beurt in Treverisch gebied nagenoeg geheel ontbreken. Kaspers (1921, p. 5, 16-21) verklaarde de tegenstelling door een etnisch verschil tussen een overwegend Germaans-Romaanse bevolking in het noorden tegenover een Keltische in het zuiden. Het Ubische gebied zou vooral bevolkt zijn geweest door Germaanse veteranen die blijkens hun namen vérgaand geromaniseerd waren, terwijl de omgeving van Trier nog grotendeels Keltisch zou zijn geweest. Uit toponiemen die zich uit persoonsnamen laten afleiden, blijkt inderdaad dat deze laatste in Treverisch gebied grotendeels Keltisch zijn. *Andernach* bevat wellicht de Keltische persoonsnaam *Andernos*, *Echternach* de persoonsnaam *Epternos* (Ellis Evans, 136 vv., 197). Volgens het bekende getuigenis van de kerkvader Hiëronymus, die omstreeks 400 in Trier verbleef, werd daar toen nog een taal gesproken die op die van de Keltische Galaten leek. De opmerkelijke tegenstelling tussen beide arealen stemt overeen met de grenzen tussen de Romeinse provincies *Germania Superior* en *Inferior*, met de Vinxtbach als grens, en tussen de latere bisdommen Trier en Keulen.

Van bepaalde Treverische toponiemen op *-nacum* zoals *Andernach*, *Bastenaken*, *Echternach* staat het historische belang vast. Voor kleine lokaliteiten als *Ebernach*, *Gappenach*, *Krettnach* e.a., die voor zover bekend steeds dunbevolkte plaatsen zijn geweest, is er alleen de naam die op een mogelijke hoge ouderdom wijst. Hetzelfde geldt voor de meeste Nederlandse namen op *-naken* (*Beutenaken*, *Slenaken*, *Veusenaken*), die kleine gehuchten aanduiden, waarvoor soms zelfs geen historische attestaties voorhanden zijn (zie 1.1).

Het *acum*-suffix is dan wel een creatie van het Keltisch, maar het aantal toponiemen dat het Keltisch zelf er in de late prehistorie mee heeft gevormd, bleef beperkt, zoals te zien aan het relatief geringe aantal namen met het

zuivere *acum*-suffix. Volgens Bach (II, 1954, p. 42) ontbreken namen op *-acum* zelfs in andere Keltische gebieden (Brittannië, de oostelijke Donaulanden, Klein-Azië).¹⁰ Zoals Gysseling situeert Van Durme (1986: 55; 2003, p. 356-8) de grote expansie van de jongere *iacum*-namen al in de eerste eeuw. Hij ziet er met d'Arbois de Jubainville de hand in van de Romeinse veroveraars die het grondbezit zouden hebben ingevoerd als grondslag voor hun belastingstelsel. Anderen brengen de bloeiperiode van deze namen in verband met de bestuurs- en kadasterhervorming van Diocletianus (284-305), waarbij landgoederen uit de fiscus in volle eigendom werden uitgegeven (Buchmüller-Pfaff, 1990, p. 5, 26). Wat er ook van zij, de expansie van de *iacum*-namen kan niet los worden gezien van de verspreiding van de Romeinse *gentilicia*, die immers alle op *-ius* eindigden (*Julius, Tullius, Crispinius...*) (daarover Van Durme 1995: 58).

Het in oorsprong Keltische adjectiefsuffix *-iacus* bleef in het Latijn van Gallië tot ver in de middeleeuwen productief bij de vorming van toponiemen, zoals wordt bewezen door de vele toponiemen op *-igny, -ignies, -egnée*, die uit de vroege middeleeuwen dateren. Het suffix kon daarnaast in bepaalde streken nog in de achtste eeuw gewone adjectieven vormen, zoals te zien in volgende excerpten uit Meurthe-et-Moselle (uit Haubrichs, 1987, p. 1385; Buchmüller-Pfaff, 1990, p. 68):

769 in *Eponega villa* (= Happonville)

769 in *fine Walcinnega* (= Vaudoncourt)

775 in *Hununega fine = in ipsa villa que vocatur Hunone villa* (= Hannonville)

775 in *fine Betiliniaca* (= Béthelainville)

8e *finis Teodalciaga* (= Thiaucourt) (< **Theudwaldiaca finis*)

8e *Raginbertiaca villa* (= Rembercourt)

8e in *fine Dodonaca* (= Doncourt)

In de genoemde Lotharingse voorbeelden hebben de adjectieven op *-iaca* niet tot toponiemen geleid. Dat was wel het geval in Artesië, Ostrévant en Zuid-Terwaan, waar ze aan de basis liggen van toponiemen als *Auberchicourt* < **Audberhtiaca curtis*, *Émerchicourt* < **Irminrikiaca curtis*, *Évergnicourt* < **Eburwiniaca curtis*, *Framerville* < **Flamiriaca villa* (Gysseling, 1960, p. 1123-1126). Gysseling heeft erop gewezen dat dit naamtype in de bisdommen Doornik en Kamerijk ontbreekt en er wordt afgelost door de namen op *-(in)iacas* > *egnies*. De scheiding tussen beide naamtypes, die gekarteerd is

¹⁰ Ze waren er ook niet uitgesloten zoals blijkt uit *Eboracum = York* (Ellis Evans, 1967, p. 347), maar zijn er in elk geval zeer beperkt.

door Van Durme (1983), volgt volgens Gysseling de grens tussen beide bisdommen.

Het is niet duidelijk waardoor die regionale tegenstelling tot stand is gekomen. Berust het op een dialectverschil in het Noord-Romaans tussen een gebied waar *-iacum* nog productief was als adjectiefvormend suffix, en een noordelijker (Nervisch?) (*in*)*iacas*-areaal, waar dat in de achtste eeuw niet meer het geval was?¹¹ Of is de tegenstelling toch semantisch en geeft ze verschillen weer in domaniaal beheer? Namen van het type **Audberhtiaca curtis/villa* of het eraan beantwoordende Germaanse **Audberhtinga-heim/hofum* wijzen op de aanwezigheid van een centrale hof, terwijl **Audberhti-acas* (onderbegrepen: *mansiones/casas/attedias* enz.) en de overeenkomstige Germaanse namen op *-ingen* wijzen op de onderhorigheid aan een domaniaal centrum, dat eventueel elders was gelegen, of op een aantal onsa-menhangende bezittingen van diverse aard. Dat laatste is mogelijk het geval in een oorkonde van Chlodovech II uit 650 waarin sprake is van bezittingen met de naam *Rothmariacas* die de hofmeier Erkenwald kort tevoren van een zekere *Rothmar* had gekocht: *'patritius [Erchinoaldus] possessionem quae vocatur Bothmariacas (lees: R-) quam nuper a quodam homine Rothmaro ... emerat'* (Buchmüller-Pfaff, 1990, p. 7).¹² Het gaat om vage gronden die door Rothmar vanaf 639 waren ontgonnen en waarop nadien de abdij St.-Wandrille (Normandië) werd gesticht. Ook de namen op *-ingen* zouden in sommige gevallen dan niet naar een personengroep verwijzen ('bij de Rothmaringen'), maar naar hun bezittingen.

¹¹ Gysseling (1960) noemt drie mogelijke toponiemen van het type *iacus* + substantief in volle *iniacas*-gebied: *Bernister* (Verviers; 1210 *Berneriester*), *Bovenistier* (Waremme; 1147 *Bouingisster*) en *Mornimont* (Namen; 1178 *Moringemont*). Daaraan is mogelijk toe te voegen 770-79 *Wandelaicus mansus* (onbekend, Baillamont, Dinant). De periferische ligging van deze plaatsen doet uiteraard vragen rijzen over de etymologie, maar anderzijds kan het wijzen op het langere behoud van de adjectieven op *-iacus* in het Waals, dat daarin dan zou aansluiten bij het Lotharingisch.

¹² Over deze oorkonde, die met de stichting van de abdij St.-Wandrille (Normandië) verband houdt, zie Kölzer (2001, p. 585, 593, 601). De voorgestelde lezing *Rotmariacas* is evenwel in geen enkel afschrift te lezen, zodat het verband met de verkoper *Rothmarus* niet zeker is.

2. LANAKEN

2.1. LANAKEN EN DE OUDSTE MEROVINGEN

De etymologieën die de laatste eeuw voor de naam Lanaken zijn voorgesteld, zijn een mooi voorbeeld van voortschrijdend wetenschappelijk inzicht in de taalkunde. Ernst Förstemann (1916, p. 116) liet de naam nog onverklaard. Vincent (1927) leidde hem af van de Latijnse persoonsnaam *Laudonius*, Carnoy (1933) van *Latinius*. J. Mansion (1935) was de eerste om *Lanaken* in verband te brengen met het Oudgermaanse persoonsnaambestanddeel *Hlud-* ‘beroemd’, gevolgd door de zwakke genitiefuitgang *-en*. In het tweede bestanddeel zag hij *hake*, een oude benaming voor een zandplaat of hoogte. Mansions etymologie van het eerste deel van de naam is sindsdien door alle anderen overgenomen. Carnoy (1949, p. 389) herzag zijn vroegere opvatting en reconstrueerde de plaatsnaam als **Hlodonacum*, Gysseling 1960 als **Hludiniacas*.

De reconstructie met **Hl-* is sinds Mansion dan wel algemeen aanvaard, maar in feite is er geen hard bewijs voor. Zelfs de oudste attestatie, ca. 828 *Ludinaca* in een brief van Einhard, vertoont de veronderstelde *Hl-*anlaut niet (meer). Nochtans gebruikt Einhard in zijn andere geschriften deze oude spelling nog in namen als *Hruotberto*, *Hruodradus*, *Hrabano* (Hampe, 1910, p. 112, 131-32). In de keizersnamen *Hludowicus* en *Hlutharius* is het behoud van *Hl-* echter in de eerste plaats aan de plechtigheid van het document toe te schrijven. Ook in de brief waarin hij *Ludinaca* vermeldt, gebruikt Einhard dezelfde conservatieve spelling in de naam *Hruotlougā* voor een vrouw aan wie een van de te slachten runderen moest worden afgestaan.¹³ Volledigheidshalve moet worden vermeld dat Einhard een enkele keer ook de *H-*loze spelling gebruikt, eenmaal in de koningsnaam *Lotarius* en eenmaal in de afgekorte naam *R. comes*, waarmee wellicht de eerder genoemde *Hruotbertus* is bedoeld, dezelfde persoon wiens naam elders als *Hft* is afgekort (Hampe, 1910, p. 109, 120-121). In een 9^e-eeuws handschrift met volkstaalwoorden uit Lorsch wordt nog *hl-* en gedeeltelijk al *l-* gespeld (Haubrichs, 1998, p. 115). In het Middelfrankische Oudhoogduits van Einhard was de anlautende *h-* in de genoemde consonantclusters bijgevolg al in de tweede helft

¹³ Einhard spreekt in een ander werk, de *Translatio et Miracula ss. Marcellini et Petri* (Waitz, 1887, p. 244) over een *sanctimonialis paralytica Hruodlaug* uit het klooster Mosbach (bij Heilbronn), die wonderbaarlijk genezen werd. De voornaam is zo zeldzaam dat het waarschijnlijk dezelfde vrouw betreft. Zij genoot blijkbaar Einhards bijzondere aandacht.

van de achtste eeuw grotendeels verdwenen (Braune-Eggers, 1987, p. 145). Men moet er bovendien mee rekening houden dat de clusters *hr-* en *hl-* niet gelijktijdig hun blaasklank verloren. In de oorkonden van de abdij Weissenburg (Noord-Elzas) komt *Hl-* al in de tweede helft van de achtste eeuw niet meer voor, *Hr-* daarentegen nog wel (Zeuss, 1842, passim). Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat Einhard enerzijds *Hruotlouga*, *Hruotbertus* spelt naast *Ludinaca* voor **Hludinaca*. Men moet er ten slotte ook mee rekening houden dat Einhard de vorm met de anlaut *L(udinaca)* zal hebben opgetekend uit de plaatselijke Nederfrankische (of misschien Romaanse) volksmond, waar de anlautende *H-* omstreeks 820 mogelijk al was verdwenen. Daarop wijst de naam van de Haspengouwse graaf *Rotbertus/Rotberto*, die in 741-2 aan de abdij St.-Truiden verscheidene dorpen in de buurt schenkt (Gysseling & Koch, 1950, p. 360-360). De vorm *Ludinaca* is ook om andere redenen niet als een oorspronkelijke vorm van de naam te beschouwen. Einhard spelt volgens zijn eigen Middelfrankisch dialect reeds <-d-> voor de fricatieve /þ-/ , die in de spelling <-th-> nog te zien is in veel jongere attestaties van de naam Lanaken (zie 1.1). Ook de spelling <-in-> in *Ludinaca* is niet oorspronkelijk. Een oorspronkelijke /-i-/ zou immersumlaut van de stamlettergreep hebben veroorzaakt (zie 1.1). De afwijkende spelling met <-in-> is een vroeg voorbeeld van de Rijnfrankische gewoonte de niet-beklemtoonde klinker in toonloze lettergrepen <i> te spellen. Gelijkaardige voorbeelden zijn 790 *Bouinheim* (= Bubenheim), 814 *Hauinum* (= Haffen), 835 *Ingilinheim* (= Ingelheim) enz.

Het woord **hlup* in de naam *Lanaken* is een bekend bestanddeel van Oudgermaanse persoonsnamen als *Hludwig*, *Hlotharius*, *Chlodulfus*, *Chlodoaldus* e.a. (overzicht bij Felder, 2003, p. 208-212). De Duitse mediëvist Reinhard Wenskus (1994, p. 184-85) heeft in een voetnoot het idee geopperd dat de naam *Lanaken* wel eens verband zou kunnen houden met de naam van Chlodio, een voorouder van Clovis, en dan op stambezit van de vroegste Merovingen in Lanaken zou wijzen. Voortgaand op studies van Rotthof (1953, p. 82 vv.) en Mötsch (1987, p. 69), wijst Wenskus erop dat Lanaken Frankisch kroongoed was op de belangrijke weg Nijmegen-Tongeren en in het gebied lag waar de cultuur van de Merovingische rijengrafvelden ontstond. Hij acht het zelfs niet onmogelijk dat Chlodio omstreeks 420 in Lanaken zou hebben geresideerd en van daaruit naar Cambrai en Arras zou zijn opgerukt. Wenskus baseert zich daarvoor op Gregorius van Tours, die in zijn *Historia Francorum* (ca. 580) verhaalt dat Chlodio *'apud Dispargum castrum habitabat quod est in terminum Thoringorum'*. De identificatie van *Dispargum* is al sinds de zestiende

eeuw het voorwerp van discussie.¹⁴ De plaats wordt doorgaans ofwel met het Duitse Duisburg ofwel met het Brabantse dorp Duisburg geïdentificeerd. Die laatste identificatie, die onder meer wordt voorgestaan door Schmidt, Gilissen, Roosens (bij Zöllner, 1970, p. 27-28) en Wallace-Hadrill (1962, p. 159), telt de meeste aanhangers. Een minderheid houdt het bij het Duitse Duisburg (Becher, 2011, p. 108-110). Voor geen van beide Duisburgs is echter tot nog toe enig archeologisch of ander bewijs gevonden. Krusch (1951, p. 58) van zijn kant veronderstelde dat met *Dispargum* het antieke *Asciburgium* was bedoeld, het huidige Asberg op een boogscheut van het Duitse Duisburg, maar dan aan deze kant van de Rijn.

Alle genoemde auteurs gaan ervan uit dat *Thoringorum* een verlezing is van *Tungrorum*. Chlodio's *Dispargum* moet in dat geval in het toenmalige bisdom Tongeren (later Luik) worden gezocht, waardoor echter zowel Asberg als de beide Duisburgs als kandidaten voor de identificatie wegvallen. Wenskus vroeg zich om die reden af of *Dispargum* niet te vereenzelvigen is met de Lanaakse *Dousberg*, dat immers wel in de *civitas Tungrorum* ligt. De oudste attestaties van deze naam zijn 1145 *Dusenberg*, 1146 *in monte Dulceberg*. Gysseling (1960) veronderstelt dat *Dulceberg* een schrijffout is voor *Dusceberg*, maar ook dan blijft het verschil in spelling met het *Dispargum* van Gregorius uiteraard groot.

De algemene interpretatie van de naam *Thoringorum* als *Tungrorum*, die cruciaal is bij de lokalisatie van *Dispargum*, is nochtans zeer twijfelachtig. De voorgestelde lezing *Tungrorum* komt slechts in twee 11^e-eeuwse handschriften van de *Historia Francorum* voor: D2 uit Blois en D3 uit St.-Mihiel bij Verdun. Men wist bijgevolg ook al in de elfde eeuw niet goed raad met de lokalisatie van de namen *Dispargum* en *Thoringorum*. Het is bovendien weinig waarschijnlijk dat Gregorius zelf de namen *Thoringorum* en *Tungrorum* zou hebben verward. Beide geografische begrippen waren hem immers goed bekend. Hij vermeldt in zijn *Historia Francorum* de naam *Tungrus* welgeteld eenmaal en vergist zich daarbij niet, want hij noemt de plaats als zetel van bisschop Aravatus/Servatius. Ook in een ander werk (*In Gloria Confessorum*), waarin hij de lof zingt van de heilige Aravatus, vergist hij zich niet en vermeldt hij de naam Tongeren (en Maastricht) (van Dam, 1988, p. 75; Renard, 2015, p. 4). Wanneer Gregorius *Dispargum castrum in terminum*

¹⁴ De hier voorgestelde zienswijze over *Dispargum* is ontstaan in correspondentie met Étienne Renard (FUNDP) naar aanleiding van zijn recente artikels over Texandrië en Merovech (Renard 2014, 1002-1005; Renard, 2015).

Thoringorum lokaliseert, bedoelde hij dus wel niet Tongeren. De lezing *in terminum Thoringorum* van de meeste handschriften verdient dan ook nog steeds als de beste lezing te worden beschouwd. De bezwaren tegen een interpretatie van de naam als *Thoringi* zijn voornamelijk gebaseerd op de overweging dat Chlodio onmogelijk in zo'n korte tijd vanuit het verre (huidige) Thüringen tot Arras en Cambrai kon oprukken. Een ander bezwaar is dat het Overrijnse grensgebied vanwaar hij vertrokken zou zijn, in de vroege en latere middeleeuwen bekend staat als Saksisch en niet als Thuringisch territorium.

De laatste tijd zijn er echter ernstige argumenten aangevoerd voor de stelling dat dit Overrijnse grensgebied in Gregorius' tijd in handen was van de Thuringen. Grahn-Hoek (2002, p. 45, 50-51, 89) heeft aannemelijk gemaakt dat het Oudthuringische rijk op zijn hoogtepunt in de vijfde en zesde eeuw tot aan de Beneden-Rijn reikte. Zo schrijft Prokopius van Caesarea (ca. 500-562) dat de Rijn de scheiding vormt tussen de Franken en de Warnen (voor hem zijn dat de Thuringen) (Grahn-Hoek, 2002, p. 69-83). Het Oudthuringische rijk en zijn dynastie werden door de zonen van Clovis na enkele militaire campagnes uiteindelijk in 531 in de slag aan de Unstrut volledig vernietigd (Krusch-Levison, 1951, p. 133, 141). Het opengevalen gebied kwam pas daarna in de handen van de Saksen, van wie vermoed wordt dat ze mee de hand hebben gehad in de ondergang van de *Thoringi*. Bij Gregorius spelen de Saksen trouwens nog lang niet de vooraanstaande rol die ze in de Karolingische tijd zouden krijgen.¹⁵

Een nauwkeurige lezing van de bewuste passage van de *Historia Francorum* (ed. Krusch-Levison, 1951, p. 57-58) leert dat de *Thoringi*¹⁶ in de vijfde en zesde eeuw werden beschouwd als een van de vier grote machtsblokken in Gallië. Ze worden in de tekst op gelijke voet gesteld met de drie andere grote volksstaten die Gallië in die tijd beheersten: de *Romani* ten zuiden van *Dispargum* tot aan de Loire, de Goten ten zuiden van de Loire en de Boergonden aan gene zijde van de Rhône: *Dispargum castrum quod est in terminum*

¹⁵ Gregorius had het duidelijk niet op de Saksen begrepen. Ze worden bij hem voortdurend in verband gebracht met rebellie, moord, ontrouw en bedrog. Hij noemt ook nauwelijks een Saks bij naam tenzij slechts een *dux Chuldericus*. De oudste *Saxones* die in de literatuur genoemd worden, worden ook niet gelokaliseerd in het Duitse binnenland, maar aan de Franse kusten (zie over hen vooral Springer 2004: 33 vv.).

¹⁶ Voor de etymologie van de naam *Thüringen* zijn de oude spellingen, die bijna uitsluitend <-o-> vertonen (*Thoringi*) belangrijk (Reichert, 1987, p. 705-6). Ze wijzen op een Oudgermaanse /ō/, die door umlaut /yǝ/ werd (zoals *grōni* > *grün*). Een taalkundige identificatie met de *Tervingi*, zoals voorgesteld door Grahn-Hoek (2002, p. 13-15), is daardoor wel uitgesloten.

Thoringorum. In his autem partibus, id est ad meridianam plagam, habitabant Romani usque Ligerem fluvium, Ultra Ligerem vero Gothi dominabantur. Burgundiones quoque habitabant trans Rhodanum. Gregorius beschrijft hier de toestand zoals die was in Chlodio's tijd omstreeks 440. Mocht hij die vanuit zijn eigen tijdperspectief (tweede helft zesde eeuw) hebben beschreven, dan zou hij in de plaats van *Romani* wel *Franci* hebben geschreven en zou er ten zuiden van de Loire geen sprake meer zijn geweest van de Goten, die immers in 506 in Vouillé waren verslagen. Er is geen enkel ander Germaans volk in de Lage Landen, zeker niet de *Tungri* of de *Texuandri*, dat op dat ogenblik de politieke evenknie was van Boergonden, Goten en *Romani* (zie ook Grahn-Hoek, 2002, p. 57). De *Thoringi* spelen daarentegen in de vroegste geschiedenis van de Merovingen trouwens meer dan eens een belangrijke rol. Childerik, de vader van Clovis, moest volgens Gregorius omstreeks 450 om onbekende redenen de wijk nemen voor zijn Frankische volksgenoten en vond acht jaar lang een onderkomen bij de Thuringische koning Bysinus en diens vrouw Basina, die hij zou trouwen en die de moeder werd van Clovis. De Thuringische prinses Radegundis werd na de uitmoording van haar familie door de Merovingen in 531 gedwongen tot een huwelijk met de barbaarse Meroving Chlothacharius I. Ze was goed bevriend met Venantius Fortunatus en Gregorius van Tours en trok zich terug in Poitiers, waar ze een belangrijk klooster stichtte dat later haar naam kreeg.

De lezing *in terminum Thoringorum* dwingt ertoe het onbekende *Dispargum castrum* te zoeken in Oudthuringisch territorium aan de overzijde of de boorden van de Rijn. *Terminus* is in het verleden vaak opgevat als 'op de grens van', maar heeft bij Gregorius steeds de betekenis 'pagus, territorium' (zie de woordverklaringsindexen van W. Levison in Krusch-Levison, 1951, p. 636). In dat geval komen alleen het Duitse Duisburg en eventueel het tegenovergelegen Asberg-Asciburgium (zie verder) in aanmerking voor een ligging *in terminum Thoringorum*. Beide plaatsen passen ook topografisch bij de tekst van de *Historia Francorum* zoals die in de meeste handschriften is overgeleverd. Volgens Gregorius hadden de Franken nadat ze uit Pannonië waren weggetrokken, zich eerst op de oevers van de Rijn gevestigd en hadden ze vandaar, nadat ze de Rijn hadden overgestoken, heel *Thoringia* doorkruist, waar ze in elke streek en stad hun langgelokte koningen hadden geïnstalleerd: '*primum quidem litora Rheni amnes incoluisse, dehinc, transacto Rheno, Thoringiam transmeasse, ibique iuxta pagus vel civitates regis crinitos super se creavisse*' (ed. Krusch-Levison, 1951, p. 57). Hoe Gregorius ertoe komt *Thoringia* aan deze zijde van de Rijn te plaatsen, is een raadsel (Grahn-Hoek,

2002, p. 49). Dat hiermee het Overrijnse Oudthuringen is bedoeld, is wel uitgesloten aangezien de Franken dat achter zich hadden gelaten toen ze de Rijn hadden overgestoken. Renard (2014, p. 1026) veronderstelt om die reden dat Gregorius met *Thoringia* in feite *Texandria* heeft bedoeld, aangezien die gouw logischerwijs op Chlodio's marsroute lag van de Beneden-Rijn richting Arras. Problematisch aan die hypothese is echter dat geen enkel handschrift een leesvariant vertoont die paleografisch op *Texuandria* lijkt en dat behalve misschien de Lanakense *Dousberg* geen enkele van de tot dusver voorgestelde lokalisaties van *Dispargum* (de beide Duisburgs, Asberg) in of bij Texandrië ligt, zoals we deze gouw kennen uit latere middeleeuwse bronnen.

Indien we geloof hechten aan Gregorius' woorden - en ook in de filologie is niemand fout zonder bewijs van het tegendeel - zouden de Franken in alle *pagi* en *civitates* van *Thoringia* langgelokte koningen hebben geïnstalleerd. Men kan zich zulke belangrijke centra en gebeurtenissen ternauwernood voorstellen in een marginale en arme landstreek als Texandrië, de huidige Limburgse en Noord-Brabantse Kempen, waar zelfs tot voor kort nauwelijks stedelijke centra bestonden. Gregorius' beschrijving past echter wel op de lange strook langs de Beneden-Rijn, die in de Romeinse tijd geheel afgezoomd was met een gordel van militaire steunpunten, waarvan sommige met pre-stedelijke allures. Zonder volledig te zijn, denke men slechts aan *Asciburgium* (Asberg), *Vetera* (Xanten), *Novaesium* (Neuss), *Quadriburgium* (*Qualburg*), *Gelduba* (Gellep), *Noviomagus* (Nijmegen), *Caruone* (Herwen), en meer landinwaarts *Catualium* (Heel), *Coriovallum* (Heerlen), *Ceucium* (Cuijk), *Tulbiacum* (Zülpich). In deze laatste stad werd de laatste Oudthuringische koning, Hermenefred in 531 van de stadsmuren gestoten toen hij daar voor een vredesverdrag met de Merovingische koning Theoderik I was uitgenodigd (ed. Krusch-Levison, 1951, p. III en 8). Of die sterk gemilitariseerde en dichtbevolkte zone aan deze kant van de Rijn zich ten tijde van Chlodio in Oudthuringische handen bevond en *Thoringia* heette, blijft een veronderstelling, al is die wel gebaseerd op de beste lezingen van onze betrouwbaarste bron voor de vroegste middeleeuwen.

Ook een aantal andere passages in de *Historia Francorum* komen met die interpretatie in een helderder licht te staan. Het gebied ten zuiden van *Dispargum* tot aan de Loire (*ad meridianam plagam*) behoorde volgens Gregorius nog in de vijfde eeuw tot het territorium van de *Romani*. Indien *Dispargum* het Duitse Duisburg of eventueel Asberg is, betekent dit dat het hele gebied tot aan de Rijn ten tijde van Chlodio (ca. 440) nog als Romeins staatsgebied

werd beschouwd. Indien men Gregorius' *Romani* slechts *ad meridianam plagam* van het Brabantse Duisburg of de Lanakense *Dousberg* zou situeren, betekent dit dat Gregorius al in zijn hoofd zat met onze moderne voorstellingen van de taalgrens, met ten noorden daarvan de Franken, ten zuiden de *Romani*. Op grond van onze bovenstaande bevindingen moet het Brabantse Duisburg dus geschraapt worden als mogelijke kandidaat voor een gelijkstelling met *Dispargum*. Ook Wenskus' veronderstelling dat *Dispargum* de Lanakense *Dousberg* zou zijn, is na het voorgaande wel zeer onwaarschijnlijk geworden. Wel aannemelijk blijft zijn suggestie dat de naam *Lanaken* zelf verband houdt met de oudste Merovingen. Dat blijkt vooral uit een taalkundige analyse van de naamkundige gegevens.

Het naambestanddeel **hlūþ* (met korte ū) betekent 'beroemd'. Het is verwant met Iers *cloth* 'roem', lat. *in-clutus*, gr. *klutós* 'beroemd' en treedt als naambestanddeel ook op in *Clytaemnestra* en de Griekse epitheta *klutótoksos* 'beroemd door z'n bogen', *klutópōlos* 'beroemd door zijn veulens', resp. als bijnaam van Apollo en Hades. In het Germaans is het als adjectief enkel bekend in de rekráp: nl. *luid*, du. *laut*, eng. *loud*.¹⁷ Zoals Förstemann (1900, p. 848) al opperde, moet men er dan ook mee rekening houden dat het kortstammige Germaanse **hlūþ*, dat enkel in persoonsnamen voorkomt, een ontlening is van een oorspronkelijk Keltisch (of Oudgrieks?) naambestanddeel *Clūt-*, dat enkele eeuwen vóór onze jaartelling door de Oudgermaanse adel kan zijn ontleend en dan door de Eerste Klankverschuiving klankwettig tot *Hlūþ-* verschoof. Zo'n ontlening is geen unicum. Ook van het bekende naambestanddeel *-rīk* wordt aangenomen dat het aan het Keltisch werd ontleend. Het bestanddeel *Cluto-* is welbekend in Keltische namen, ook als tweede lid van een samengestelde naam: *Clutoiθae* (datief), naam van een godin uit Lyon (Schmidt, 1957, p. 173), *Clutorigi*, *Clutimoni* (gen.), *Clotuali*, *Cloutius*, *Cluttius*, *Aclutius*, *Veniclutius*, *Verucloetius* enz. (Ellis Evans, 1967, p. 180-81). Het moet ook niet worden uitgesloten dat achter de een of andere Romeinse veldheer of consul met de naam *Cludius* of *Claudius* een Germaan (of Kelt) zou schuilgaan.

De verheven betekenis van *hlūþ-* 'beroemd' maakte dat het in de vroege middeleeuwen, toen tweestammige Germaanse namen nog semantisch gemotiveerd waren, slechts kon worden gedragen door personen uit de hoogste kringen. Dat laatste wordt bevestigd door de antroponymie van de vroegste

¹⁷ De voltrap /eu/ is overgeleverd o.m. in Gotisch *hliuma* 'gehoor' en de Oudgermaanse persoonsnaam *Hlewagastiz* op de hoorn van Gallehus ca. 400.

middeleeuwen.¹⁸ Tot omstreeks 650 wordt het bestanddeel **hluþ* uitsluitend aangetroffen in namen van vorsten en koningen. Nog frappanter is dat het bovendien strikt gereserveerd blijkt te zijn tot leden van het Merovingische koningshuis. Namen als *Chlodwig*, *Chlotharius*, *Chlodericus*, *Chlobertus*, *Chlodomerus*, *Chlothildis*, *Clodesindis*, *Chlodoaldus* enz. zijn in de vroegste middeleeuwen een exclusiviteit van het Merovingische vorstenhuis. Dat laatste wordt aanschouwelijk gemaakt in volgende exhaustieve lijst, opgesteld aan de hand van de lexica van Schönfeld (1911, p. 65, 139-140) en Reichert (1987) en de studie van Ewig (1991), voor de late zevende eeuw aangevuld met enkele andere bronnen. De lijst bevat alle personen genoemd vóór het jaar 700 van wie de naam begint met het bestanddeel *Hluþ*-. De naamdragers zijn voor de overzichtelijkheid chronologisch en zoveel mogelijk per generatie gegroepeerd:

<i>Chloio, Chlogio</i>	<i>utilis et sua nobilissimus in gente</i>	ca. 448
<i>Chlodovechus I</i>	<i>rex Francorum</i>	466-511
<i>Chlodericus</i>	<i>parens van Clovis; zoon v. koning Sigibert v. Keulen</i>	† ca. 510
<i>Chlothacharius I</i>	<i>rex Francorum; zoon v. Clovis</i>	ca. 501-561
<i>Chlodomeris</i>	<i>3^e zoon van Clovis; rex Francorum</i>	494/5-524
<i>Chlotchildis</i>	<i>dochter v. Clovis</i>	ca. 502-531
<i>Chlodosvinda</i>	<i>dochter v. Chlothacharius; koningin der Langobarden</i>	† ca. 568
<i>Chlodovaldus</i>	<i>3^e zoon v. koning Chlodomer; = St.-Cloud</i>	ca. 515
<i>Chlodovechus</i>	<i>3^e zoon v. Chilperic I</i>	ca. 553-580
<i>Chlodercthus</i>	<i>zoon v. Chilperic I</i>	565-580
<i>Chlothacharius II</i>	<i>jongste zoon v. Chilperic I</i>	584-629
<i>Chlodosvinda</i>	<i>dochter v. koning Sigibert I</i>	571/75-na 610?
<i>Chlothacarius III</i>	<i>3^e zoon v. koning Guntchramnus</i>	567-577
<i>Chlodomeris</i>	<i>4^e zoon v. koning Guntchramnus</i>	† 577
<i>Chlothichild</i>	<i>dochter v. koning Guntchramnus</i>	† na 587

¹⁸ Daarover Van Loon, 2014 (ms.), Hst. 2.1 en 2.3.

<i>Clodeberga</i>	dochter v. koning Guntchramnus	† 585/587
<i>Chlotharius</i>	oudste zoon van Theudebert II	605-612
<i>Chlodoveus II</i>	zoon van Dagobert	634-657
<i>Chlotharius III</i>	oudste zoon van Chlodoveus II	657-673
<i>Chlodulfus</i>	zoon van St.-Arnulf; bisschop v. Metz	ca. 652-692
<i>Chlodoveus III</i>	zoon v.Theodericus III	677-694
<i>Flotildis</i>	tante van bisschop Vigilius van Auxerre	† vóór 670
<i>Chlotharius IV</i>	tegenkoning aangesteld door Karel Martel	†719

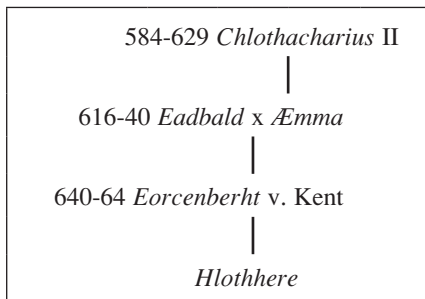
Slechts Chlodulfus en Flotildis (hun namen staan in vetjes) behoorden voor zover bekend niet tot de Merovingische dynastie.¹⁹ Beiden moeten omstreeks 625 zijn geboren, op een ogenblik dat de Merovingische dynastie de eerste sporen van machtsverlies begint te vertonen ten opzichte van de hofmeiers. Vanaf ca. 625 lijkt het embargo op het dragen van namen met *Hlud-* door niet-leden van het Merovingische koningshuis te zijn opgeheven (zie verder).

De exclusiviteit waarmee *Hluf-* tot in de zevende eeuw voorbehouden blijft aan de Merovingische koningsfamilie, is niet toe te schrijven aan het toeval en aan de grote bronnenschaarste uit deze meest duistere periode der middeleeuwen. Het bewijs hiervoor wordt mede geleverd door de Noord-Germaanse en Angelsaksische antroponymie. Het naambestanddeel *hluf-* is totaal onbekend in de nochtans zeer rijke Oudnoorse antroponymie. Slechts op twee bracteaten van omstreeks 500, gevonden in Zuid-Zweden, is in runenschrift de naam *HlauduwigaR* overgeleverd. Hij wordt door Janzén (1947, p. 134 en 182) als een ontlening beschouwd. Wegens de uitzonderlijkheid van de naam in het Noord-Germaans en het feit dat hij voorkomt op een sierstuk, dat bovendien van omstreeks 500 dateert, moet men wel veronderstellen dat daarmee Clovis zelf is bedoeld. Het opmerkelijke daarbij is wel dat in Gallië van Clovis zelf geen muntslag bekend is (Prou, 1892, p. XVII). De eerste Meroving die dit keizerlijke privilege zou geusurpeerd hebben, was koning Theudebert (534-548) (Wallace-Hadrill, 1962, p. 191).

Ook in de rijke Oudengelse antroponymie zijn namen met *Hluf-* volslagen onbekend. De enige uitzondering is de naam van koning *Hlothhere* van Kent,

¹⁹ Deze kwestie wordt uitvoerig behandeld in Van Loon, (t.v.), Hst. 5.6.

die regeerde in de jaren 673-680 (www.pase.ac.uk/pdb). Zijn stamboom (zie hieronder) maakt echter duidelijk dat hij vernoemd werd naar zijn overgrootvader, de Meroving Chlotharius II (584-629), wiens dochter Aemma de tweede vrouw was van koning Eadbald van Kent (616-640) en moeder van diens opvolger Eorcenberht (640-664), de vader van Hlothhere (Ewig, 1991, p. 37, 59, 65-66):

Deze antroponymische vaststellingen zijn ook voor de filologie niet zonder belang. Ze stellen ons in staat bepaalde vroegmiddeleeuwse teksten en namen nauwkeuriger te lezen en te dateren. We beperken ons hier tot één voorbeeld dat onze hypothese over het Merovingische monopolie op de namen met *Hlud*-ogenschijnlijk op de helling zet.²⁰ Het betreft een grafschrift uit Trier met daarin de naam *Hlodericus*. Het epitaaf, waarvan de eerste regels in hexameters zijn opgesteld, luidt in de editie van N. Gauthier (1975, p. 1/135 met foto):

†Hic requies data Hloderici membra sepulcrum qui capus in numero uicarii nomine sum[p]sit. Fuit in pupulo gratus et in suo genere pr[i]mus. Cui uxor nobelis pro amore tetolum fie[ri] iussit; qui vixit in saeculo annus plus minus [...] L [of I?]; cui deposicio fuit in saecul[o] VII ka[lendas] aug[ustas].

Hier in dit graf werd rust gegeven aan de ledematen van *Hlodericus*, die als vicarius aan het hoofd stond van de legerafdeling. Hij was bij het volk graag gezien en was de meest vooraanstaande van zijn geslacht. Zijn adellijke echtgenote gaf opdracht tot het maken van dit opschrift; hij leefde ongeveer [...] L [of I?] jaar in deze wereld; zijn teraardebestelling was op de zevende kalenden van augustus (26 juli).

²⁰ Deze kwestie en de naamgeving van de Merovingen wordt behandeld in Van Loon, (t.v.), Hst. 5.6.2 en 5.6.3.

Staab (1997, p. 556) dateert het grafschrift in de vijfde eeuw en acht de genoemde *Hlodericus* op grond van de naam verwant met de Merovingen en met de Keulse koning *Chlodericus*, die omstreeks 510 door zijn verwant Clovis uit de weg werd geruimd.²¹ *Hlodericus* zou bijgevolg samen met Clovis na Chlodio de oudste drager zijn van een naam die begint met *Hlud-*. Staab (1997, p. 543, 561) beschouwt de Trierse *Hlodericus* zelfs als een voorvader van de Merovingen. Aangezien *Hlodericus* blijkens zijn grafschrift slechts een lokaal belangrijke positie bekleedde en reeds christen was, was hij echter wel geen Meroving van de eerste generatie. Zijn naam zou bewijzen dat *Hlud*-namen niet het monopolie waren van de Merovingische dynastie.

Staabs vroege datering houdt echter geen stand. Uit de beschrijving van Gauthier (1975, p. 355) blijkt dat de meningen over de datering van het grafschrift zeer uiteenlopen. Gose (1958) dateerde het grafschrift in de zesde eeuw, Le Blant (1856-1865) en Kraus (1890) omstreeks 600. Andere auteurs, onder wie Gauthier zelf, dateren het grafschrift, dat gelet op de vissen en de duiven op de laatste regel christelijk is geïnspireerd, omstreeks 700. De eerder late datering van Gauthier (*'pas antérieure au VIIIe siècle'*) verdient ook om antroponymische redenen de voorkeur.

Ook taalkundig hoort de naam thuis in de zevende of achtste eeuw. Bij een autopsie van de inscriptie (zie de foto bij Gauthier, 1975, p. 135) blijkt dat alle uitgevers van het grafschrift, te beginnen met Steiner, die het grafschrift reeds in 1851 uitgaf (zie Förstemann, 1900, p. 854), en ook Gauthier zelf zich hebben vergist in de lezing van de naam. Op de inscriptie is duidelijk te zien dat de naam niet als *Hlodericus*, maar als *Flodericus* moet worden gelezen. De wisseling *hl-* > *fl-* is een typisch Vroegromaans verschijnsel waarvan de vroegste sporen pas in de zevende eeuw te vinden zijn (Van Loon, t.v., Hst. 5.6.5). De naamdrager of zijn omgeving laat zich door die naamvorm kennen als een Romaanstalige. Het Romaanse karakter van het grafschrift blijkt nog uit andere Proto-Romaanse verschijnselen zoals *capus* als nominatief voor *caput*, voorts *numero*, *pupulo*, *tetulo* enz.

²¹ Ik dank Étienne Renard (FUNDP), die me opmerkzaam maakte op het grafschrift van *Hlodericus* en het artikel van Staab (1997).

2.2. HET GELIJK VAN GREGORIUS VAN TOURS

De nieuwe inzichten betreffende de namen met *Hlup-* zijn behalve voor de tekstkritiek vooral van belang voor de prosopografie. Ze werpen een nieuw licht op de vroegste genealogieën van de Merovingen.

Als oudst bekende stamvader van de Merovingen geldt een zekere Chlodio. Hij leidde de Salische Franken uit *Thoringia* naar het gebied tussen Kolenwoud en Somme (zie 2.1). In 445-450 (over de datering laatst Renard, 2014, p. 1005-1007) was de Romeinse generaal Aetius nog even in staat Chlodio's opmars te stuiten. Volgens Sidonius Apollinaris, die de militaire confrontatie gedetailleerd beschrijft (ed. Lütjohann, 1887; MGH AA VIII, p. 193), vond de veldslag plaats in *Vicus Helena*. Voor dit toponiem zijn in het verleden tal van lokaliseringsvoorstellingen voorgesteld: Hélesmes, Vis-en-Artois, Vitry, Vieil-Hesdin, Lens, Lambres ... (overzicht in Will, 1966). De naam *Helena* is duidelijk een dichtertelijke vrijheid van Sidonius, die in zijn maniëristische verzen graag pronkt met zijn kennis van antieke goden en helden. Hoewel over de lokalisatie van de veldslag onder de historici geen eensgezindheid blijkt te bestaan, kan er nauwelijks twijfel over bestaan dat Sidonius hiermee dezelfde plaats bedoelde als het middeleeuwse *Elnone*, waar St.-Amandus begin zevende eeuw zijn beroemde abdij zou stichten, nu St.-Amand-les-Eaux, halverwege tussen Doornik en Cambrai. De oude naam is nog steeds bewaard in die van het riviertje *Le Lannon*, die zoals de dialectbenaming *Olt* voor de rivier *le Lot* (Z.-Frankrijk) berust op een metathese van *Elnone* onder de invloed van het proclitische lidwoord (over de riviernaam Loicq, 2014, p. 148).

De 7^e-eeuwse Fredegarius-kroniek, die graag fabuleert en lang niet zo betrouwbaar is als Gregorius van Tours, noemt *Chlodeo* als vader van Merovech. Chlodio zou in dat geval de overgrootvader van Clovis zijn. Die directe verwantschap is echter allerminst zeker (Zöllner, 1970, p. 37; Wenskus, 1981, p. 477; Renard, 2014). Gregorius houdt zich op de vlakte en vermeldt enkel dat Merovech behoorde tot de *stirps* van Chlodio. Renard (2014, p. 1000-1001) heeft er recent zijn verwondering over uitgesproken dat Gregorius zo bitter weinig weet mee te delen over de Merovingische koningsdynastie, terwijl de stambomen van andere Germaanse koningsgeslachten zoals de Oost-Gotische Amalungen of de Langobarden, en die van talrijke Oudijslandse geslachten door mondelinge traditie soms drie eeuwen teruggaan.²² Nochtans was Gregorius er veel aan gelegen de nieuwe Frankische

²² Voorbeelden daarvan in Van Loon, (t.v.), o.m. Hst. 6.1.1.

natie te legitimeren door het bewijs te leveren van de koninklijke afkomst van haar dynastie. Hoewel hij goed geïnformeerd was, is hem dat niet gelukt. Het pleit voor Gregorius' geloofwaardigheid dat hij in tegenstelling tot de schrijvers van de latere *Fredegarius*-kroniek of het *Liber Historiae Francorum* niet is gaan fabuleren over de Trojaanse herkomst van de Franken, hoewel die vleierij hem bij het regerende vorstenhuis geen windeieren zou hebben gelegd en hoewel hij zich in het aanvaarden van heiligenwonderen niet zo kritisch toont als tegenover historische feiten (hierover Graus, 1965, p. 45). Men merkt zijn behoedzame omgang met de historische gegevens aan de manier waarop hij over de eerste Merovingen spreekt. Hij begint met te stellen dat de Franken oorspronkelijk wel koningen hadden, maar dat de bronnen ze niet noemen (*regibus non nominatis*).²³ Vervolgens zouden de Franken bij hun inbezitneming van *Thoringia* overal koningen hebben geïnstalleerd die allen afkomstig waren uit de meest vooraanstaande familie en “*als ik het zo mag noemen een niet onadellijk geslacht*” (*et ut ita dicam nobiliore suorum familia*). Indien Gregorius voluit de propagandatoer was opgegaan, had hij zonder enig bezwaar de overtreffende trap *nobilissima* kunnen gebruiken in plaats van de relativerende comparatief *nobiliore*, die nu eerder weifeling te kennen geeft. De eerste Frankische koning die hij vervolgens wel met die titel noemt, is *Theudemeris*, zoon van *Richimeris* (over hen beiden: Ewig, 1998, p. 21). De zin waarin beiden vermeld worden, staat echter als een vreemd insluipsel zonder enige samenhang met de omgevende zinnen. Gregorius vervolgt dan voorzichtig dat men vertelt dat na de moord op *Theudemeris* (er staat alleen *tunc*) *Chlogio* (sic) koning werd: ‘*Ferunt tunc utilem ac nobilissimum in gente sua regem fuisse Francorum*’. De zin kan zo geïnterpreteerd worden dat Chlodio op dat ogenblik (*tunc*) als de meest vooraanstaande in zijn stam (maar dus niet van alle Franken?) door zijn doortastendheid geschikt was om koning van de Franken te worden.²⁴ Laat Gregorius hiermee niet doorschemeren dat Chlodio zijn koningschap mogelijk niet door erfenis had verkregen? Tot slot laat Gregorius zijn onzekerheid over

²³ Vanaf de vierde eeuw werden de troepen die met de grensbewaking waren belast, geleid door *duces*, het mobiele leger door een *magister militum* (Böhme, 1998, p. 36). Frankische aanvoerders klommen pas vanaf ca. 350 tot deze laatstgenoemde hoge functie op. Waarschijnlijk werden zij wel als koningen beschouwd onder hun volksgenoten, maar binnen het Romeinse staatsbestel paste die titel uiteraard niet. Mogelijk verklaren die verschillen Gregorius' terughoudendheid om de oudste Merovingen reeds koning te noemen.

²⁴ Dit is de betekenis van *utilis* ‘strenuus’ in geschriften van die tijd (Wallace-Hadrill, 1962, p. 62, naar J.P. Bodmer 1957). De laatste Meroving Childerik werd in 751 afgezet ‘*quia non erat utilis*’ (Wallace-Hadrill, 1962, p. 245).

het erfelijke koningschap van de Merovingen blijken uit het feit dat hij Merovech niet Chlodio's erfopvolger, maar diens stamgenoot noemt en die bewering bovendien niet voor eigen rekening neemt maar aan sommige anderen toeschrijft: '*de huius stirpe quidam Merovechum regem fuisse adserunt*'. Slechts waar hij zeker is van de feiten, zoals in de vader-zoon-filiatie tussen Merovech en Childerik, wordt Gregorius plots wel affirmatief: '*cuius fuit filius Childericus*'. De omzichtige en kritische formuleringen waarmee Gregorius de koninklijke afkomst van de Merovingen benadert, nochtans het hoogste en gevreesde gezag in zijn dagen, pleiten voor zijn grote kwaliteiten als historiograaf (in die zin ook Wallace-Hadrill, 1962, p. 49, 63, 154, 167).

Ewig (1991, p. 95) beschouwt Merovech op grond van Gregorius' vage mededelingen eerder als een tijdgenoot van Chlodio dan diens zoon. Wallace-Hadrill (1962, p. 159) acht het wegens de chronologie waarschijnlijker dat Merovech Chlodio's broer was dan diens zoon. Het lijkt echter weinig twijfel dat Merovech een nauwe verwant van Chlodio moet zijn geweest, aangezien Merovechs verre nakomelingen (zelf had hij slechts één zoon, Childerik) het naambestanddeel *Hlud* kregen. Opmerkelijk is nog dat **hlud* en **mēri* 'vermaard' in feite synoniemen zijn en dat de naam *Merovech* voor de tijdgenoten dus dezelfde betekenis had als die van zijn kleinzoon *Chlodovech*. Evenmin toevallig is dat Clovis zijn tweede zoon, *Chlodomer*, die al sneuvelde in 524, een naam gaf die bestond uit de twee meest kenmerkende naambestanddelen van het geslacht. Men kan zich dan ook afvragen of de namen met *Hlud*-, die karakteristiek zouden worden voor de Merovingen, niet een oudere namentraditie binnen de dynastie hebben afgelost waarin *Mēr*- het karakteristieke naambestanddeel was. De oudst bekende naamdrager met het bestanddeel *Hlud*- is *Chlodio* (ca. 428), terwijl na *Merovech* (ca. 450) namen met *Mēro*- bij vooraanstaande leden van de dynastie nauwelijks nog voorkomen. Vóór die tijd komt *Mēro*- echter herhaaldelijk voor in namen van hooggeplaatste Franken in Romeinse legerdienst, zoals 306 *Merogaisus*, 377-383 *Merobaudes* (consul in 377 en 388), *Merobaudes* (ca. 435). Ook als tweede bestanddeel is *mēri*- in de vierde eeuw een aantal keren geattesteerd in namen van vooraanstaande Franken: *Theudemur*, *Marcomeres*, *Richimer* enz. Het is bijgevolg goed mogelijk dat de dynastie van de Merovingen, die voor het eerst zo wordt genoemd in de *Vita Columbani* uit de eerste helft van de zevende eeuw (in het enkelvoud als *Mervengum*) en in de 7^e-eeuwse Fredegarius-kroniek (als *Merohingii*), haar naam niet heeft van Chlodio's opvolger Merovech, die overigens een totaal onbekend personage is, maar van die oudere Frankische naamdragers.

De gangbare benaming *Meroving* is taalkundig overigens niet in overeenstemming met de regels van de vroegste Germaanse woordvorming. Het patronymische suffix *-ing*²⁵ werd oorspronkelijk slechts gehecht aan een volledige tweestammige naam (bv. *Folcwalding*) of aan het eerste naambestanddeel (bv. *Wulfing*), echter nooit aan onvolledige naamdelen (bv. niet **Adalfring* uit *Adal-frid*). Een patronymische afleiding van *Merowech* moest dus leiden tot **Mērowīg-ing* (of *Merowech-ing*) of tot **Mero-ing*. Die laatste vorm treffen we inderdaad aan als *Merohingii* in de *Fredegarius*-kroniek. Hij wordt bevestigd door de Oudengelse vorm *Merewioingas* in vers 2922 van het Beowulf-epos,²⁶ waarmee verwezen wordt naar Frankenland. De vorm *-wio* is een Oudengelse breking van West-Germaans *-wih*.

Ook *Chlodericus*, die tegen zijn vader, koning Sigibert van Keulen, in opstand kwam en hem vermoordde, maar zelf omstreeks 510 door Clovis uit de weg werd geruimd,²⁷ moet op grond van zijn naam verwant zijn geweest met de Merovingische dynastie. Gregorius noemt hem inderdaad een *parens* van Clovis. Koning Sigibert en Clovis, die nog samen in 496 in Zülpich (*Tolbiacum*) de Alemannen hadden verslagen,²⁸ waren echter wel geen broers, aangezien Gregorius dat vrijwel zeker zou hebben vermeld. Wellicht hadden ze gemeenschappelijke voorouders.

Gregorius is niet de enige vroegmiddeleeuwse bron die ingaat op de stamboom van Clovis. In enkele handschriften uit de negende tot elfde eeuw zijn genealogische lijsten met de namen van de vroegste Merovingen overgeleverd, die echter afwijken van de gegevens die door Gregorius worden meegedeeld. Deze rommelige lijsten, uitgegeven door Pertz (1879, p. 307) en Krusch (1920, p. 850-855), staan vol leesfouten, dittografieën (zie verder: *Flodrio*), latere toevoegingen en onderlinge tegenspraken. Ze hebben lang niet de geloofwaardigheid van Gregorius' *Historia Francorum*, wat echter

²⁵ Over het *ing*-suffix Van Loon, (t.v.), Hst. 4.3.1.

²⁶ Door Wallace-Hadrill (1962, p. 221) onnodig geëmdendeerd tot *Merewicingas*, waarbij *-ing* is aangehecht aan de volle naam *Merowig*.

²⁷ De naam *Chlodericus* wordt mogelijk om die reden en ondanks zijn verheven betekenis nadien nooit meer in het Merovingische huis aangetroffen. Men vindt hem nog wel terug in de vorm *Flodericus* in een Romaans grafschrift van omstreeks 700 uit Trier (zie daarover 2.1).

²⁸ Volgens sommigen vonden er in de periode 496-507 drie veldslagen tegen de Alemannen plaats. Alleen van de eerste, te Zülpich, zou de naam zijn overgeleverd (Staab, 1997, p. 551). Wallace-Hadrill (1962, p. 168) neemt echter slechts één veldslag aan, in 506. Over de slag van Zülpich uitvoerig Geuenich (red.), 1998.

niet betekent dat ze historisch waardeloos zijn.²⁹ Ze werden onlangs door E. Renard (2014: 1008 vv.) opnieuw van onder het stof gehaald. We maken voor onze onderstaande analyse dankbaar gebruik van de gegevens die Renard in zijn studie heeft bijeengebracht.

De genealogische lijsten wijken niet alleen onderling van elkaar af, maar vooral van de gegevens die ons door Gregorius worden meegedeeld. Dat laatste doet veronderstellen dat de auteurs van deze genealogieën, die waarschijnlijk in Austrasië werden opgesteld (Lotharingen? Metz?), vreemd genoeg het werk van Gregorius niet hebben gekend, al zijn er van de *Historia Francorum* alleen al uit de zevende eeuw vier handschriften bewaard (Wallace-Hadrill, 1962, p. 51), of er alleszins niet het gezag aan hebben toegekend dat wij er nu aan geven. Ook uit andere gegevens blijkt dat de genealogieën uit andere bronnen hebben geput dan die waarover Gregorius beschikte.

In een handschrift uit Sankt Gallen uit het eerste kwart van de negende eeuw luidt de opeenvolging van de oudste Merovingen schematisch voorgesteld als volgt (zie ook Zöllner, 1970, p. 37; Ewig, 1991, p. 95; Renard, 2014, p. 1008-1009, met foto):

Chloio > Glodobodel/Ghlojobedus > Mereueus > Hilbriccus/Hildebricus > Genniodus > Hildericus > Chlodoveus ...

Twee andere handschriften uit de 10-11^e eeuw voegen in de oudste generaties enkele namen toe, maar stemmen, afgezien van de manifeste verlezingen van *Chlod-* voor *Child-* en vice versa, met het handschrift van Sankt Gallen overeen (varianten tussen haakjes):

Faramundus > Chleno en Chludius (var.: Chlodius, Chlodionem) > Chlodebaudus > Chlodericus > Chlodoveum en Chlodmarum (var.: Childeuio en Hlodmaro) ...

De opmerkelijkste afwijking die de drie genealogische lijsten ten opzichte van Gregorius vertonen, is dat zij na *Chlodio* een personage inlassen met de naam *Glodobode*, *Chlodebaudus*, die enkel hier wordt genoemd en die de overgrootvader van Clovis zou zijn geweest. Nog opmerkelijker is dat beide

²⁹ Ik heb voor mijn inzichten in deze oudste Merovingische genealogieën veel te danken aan discussies met Étienne Renard (FUNDP) naar aanleiding van zijn recente artikel over de voorouders van Merovech (Renard, 2014). Dat betekent uiteraard niet dat we het in alle punten met elkaar eens zouden zijn.

laatstvermelde handschriften in tegenstelling tot het eerste de *heros eponymus* van het geslacht, Merovech, gewoon weglaten. Mogelijk gebeurde dat met opzet. Beide handschriften werden in de Karolingische tijd geschreven, niet ter verheerlijking van de Merovingische dynastie, maar louter om het Karolingische koningschap als legitieme voortzetting van het Merovingische voor te stellen (Renard, 2014, p. 1012, 1016). Door hun *damnatio memoriae* (?) van Meroveus laten beide genealogieën zich mogelijk kennen als partij-gangers van dezelfde politieke strekking als de *Fredegarius*-kroniek, die in de zevende eeuw wellicht in Boergondië of Austrasië werd geschreven. Meroveus wordt in die kroniek het kind genoemd van Chlodio's vrouw en een zeemonster. Over deze mythe is al veel gespeculeerd (Wallace-Hadrill, 1962, p. 220), maar waarschijnlijk is er niet meer achter te zoeken dan een bijtende woordspeling van de auteur. De benaming van het zeemonster, *bistea Neptuni*, is een leenvertaling van *meer-vee* (ohd. **mari-fehu*, jonger **meri-fihu*) als volksetymologie of paroniem van de naam *Merovech*. De auteur van de *Fredegarius*-kroniek, die daardoor bewijst het Oudhoogduits machtig te zijn geweest, drukte met die opzettelijke geleerdenetymologie zijn minachting uit voor de Merovingen van zijn tijd (in die zin ook Wood, 1998, bij Renard, 2014, p. 1022). Het woord *Viech* (met *-ch* in de auslout zoals in *Merovech*) heeft in het huidige Duits nog steeds de pejoratieve betekenis 'beest'.

Er is in het verleden weinig geloof gehecht aan bovengenoemde genealogische lijsten. Sommige personages, zoals *Faramundus*, worden als verzonnen beschouwd (Renard, 2014, p. 1016).³⁰ De namen van anderen zijn ongetwijfeld corrupt overgeleverd, zoals *Chleno* of *Genniodus*. Zöllner (1970, p. 37) verwierp het bestaan van *Chlodebaudus* als historische figuur. Ewig (2001, p. 52) zag in *Chlodebaudus* en *Genniodus* (hij interpreteert deze laatste naam als *Genobaudes*) vroegere Frankische koningen in Romeinse dienst, die bij vergissing in de stamlijst zouden zijn terechtgekomen. Recent is Renard (2014, p. 1008 vv.) echter opgekomen voor de historiciteit van beide laatstgenoemde personen. Aangezien de eerste genealogie in vergelijking met de andere bijna een dubbel aantal namen opsomt tussen Chlodio en Clovis, veronderstelt Renard dat de stamlijst vóór Childerik zowel diens voorouders aan vaders- als aan moederskant weergaf en dat *Genniodus* een verlezing zou zijn van een vrouwennaam (*Genohildis?*). Renard gaat vooral in op de

³⁰ Wallace-Hadrill (1962, p. 158) beschouwt de overgeleverde namen echter niet als fictief, onder meer omdat de genealogieën dan ook wel de mythische *bistea Neptuni* als vader van Chlodio hadden opgenomen.

persoon van *Chlodebaudus*, die volgens hem de zoon van Chlodio was en de vader van Childerik. Voor de historiciteit van dit personage pleiten ook sterke taalkundige argumenten. In het eerste handschrift heet hij achtereenvolgens *Glodobode*, met een Proto-Romaanse accusatiefuitgang, en *Ghlobobedus*, een nominatief. Deze spellingen zijn ongetwijfeld corrupt. *Chlodebaudo* (casus obliquus) en *Chlodebaudus* in de beide andere handschriften zijn echter welgevormde tweestammige Germaanse namen. De geloofwaardigheid van de naam wordt versterkt door twee andere argumenten. Een naam *Hlud-baud* is in heel de oudheid en de vroege middeleeuwen nergens geattesteerd (Schönfeld, 1911; Reichert, 1987) tenzij in deze genealogieën. Het is wel uitgesloten dat een vroegmiddeleeuwse falsaris een zo perfect gevormde Oudgermaanse naam uit het niets zou hebben kunnen fabriceren.

De vorm *Glodobode* in het handschrift uit St.Gallen, die de Vroegromaanse monoftongering *au > o* vertoont, is weliswaar corrupt, maar bewijst met de uitgang *-e(m)* dat de nominatief van de naam *Chlodebaud-es* was. Het naambestanddeel *-baudes* is de Latijnse weergave van de Oudgermaanse *i*-stam **baudz*, een ablautvariant van de stam (*ge*)*bieden* met de betekenis ‘gebieder, heersers’. Het bestanddeel *-baudes* komt met die uitgang (en met de diftong *au*) enkel voor tot het einde van de zesde eeuw (nadien wordt dat *-us*), wat bewijst dat de naamvorm *Chlodebaudes* van vóór die tijd moet dateren.³¹ Van verder belang is dat het bestanddeel *-baudes* in de vierde eeuw een aantal keren is overgeleverd in de namen van Franken die hoge ambten bekleedden in het Romeinse leger: *Bainobaudes*, *Balchobaudes*, *Gennobaudes*, *Hario-baudes*, *Mallobaudes*, *Merobaudes*. Een Frank *Baudo* (variant *Bauto*), wiens volledige tweestammige naam niet bekend is, was consul in het jaar 385 (Reichert 1987; 129-130). Het lijkt nauwelijks twijfel dat de oudste Merovingen agnatisch of cognatisch verwant waren met minstens enkele van deze Vroegfrankische koningen. Nog opmerkelijker is dat, precies zoals bij de namen *Mero-vech* en *Chlodo-vech* (zie boven), de naam *Hlude-baudes* etymologisch precies hetzelfde betekent als *Mēro-baudes* ‘vermaard-gebieder’. Daarmee wordt naamkundig een rechtstreekse verbinding gelegd van de Merovingen naar twee beroemde dragers van deze laatste naam uit de late oudheid, die resp. in de jaren 377-389 en 435-45 militaire en politieke topfuncties bekleedden in het Romeinse rijk (zie Reichert, 1987, p. 501-505). De tweede *Merobaudes*, die ook faam had als dichter, en *Chlodebaudes* waren bovendien generatiegenoten.

³¹ De namen op *-baudes* en *-io* zijn behandeld in Van Loon, (t.v.), Hst. 3.1. en 4.3.1.

Er zijn bijgevolg ernstige argumenten die pleiten voor het bestaan van een tot nu onbekend personage met de naam *Chlodebaudes* als schakel in de stamboom tussen Chlodio en Merovech/Childerik. Die vaststelling betekent uiteraard een deuk in de geloofwaardigheid van Gregorius als geschiedschrijver van gebeurtenissen uit de vijfde eeuw. Gregorius kent immers helemaal geen *Chlodebaudes* en verklaart met grote stelligheid, in tegenstelling tot zijn behoedzame uitspraken over de andere vroege Merovingen, dat Childerik de zoon was van Merovech: '*cuius fuit filius Childericus*'. Toch blijkt Gregorius bij nader toezien ons vertrouwen niet te beschamen. De puzzelstukjes passen plots verrassend in elkaar wanneer we inzien dat *Chlodio* en *Chlodebaudes* in feite twee naamvormen kunnen zijn voor dezelfde persoon. Voorbeelden van gelijkaardige hypocoristische verkortingen van Oudgermaanse namen in de vroege middeleeuwen zijn: 3^e *Gothorum ducem Cannaban sive Cannabauden* (Reichert 1987), 7^e *Iduberga = Itta* (moeder van St.-Gertrudis), *Wando = Wandregisilus* (= *St.-Wandrille*) enzovoorts (Bach 1952: 99, 103). Hoewel theoretisch ook andere tweestammige namen in aanmerking komen, wijst alles erop dat *Chlodio* een verkorte vorm is van *Chlodebaudes*. We mogen dus aannemen dat Chlodio in zijn tijd bekend heeft gestaan onder twee naamvarianten, die echter niet willekeurig door elkaar werden gebruikt. In Centraal- en Zuid-Gallië stond hij wellicht slechts bekend met zijn korte naam *Chlodio*, die gezien zijn optreden als agressor wel geen koosnaampje zal zijn geweest, maar een augmentatief, terwijl hij in het al sterk gefrankiseerde Noorden met zijn volle, plechtige Oudgermaanse naam *Hluthebaud/ Chlodebaudes* werd genoemd.

De verwarring in de genealogische lijsten laat zien dat bij het opstellen ervan gebruik is gemaakt van verschillende handschriften die zowel uit het zuiden als uit het noorden van Frankrijk afkomstig waren. De scribenten van de genealogieën hebben daardoor sommige namen dubbel ingeschreven zodat het lijkt alsof het twee verschillende naamdragers betreft. Het duidelijkst is dat in een notitie in Genealogie B1, waar bij koning Chilperic twee zonen worden vermeld: '*Chilpericus genuit Hlothario, Flodrio*' (Renard, 2014, p. 1009). *Flodrio* is echter niets anders dan de Volksromaanse variant van de voorafgaande naam *Hlothario* (zie 2.1). Genealogie A heeft van de naam *Childerik* twee verschillende personen gemaakt: '*... mereueus genuit hilbricco. hildebricus genuit genniodo. Genniodus genuit (sic) hilderico. childericus genuit chlodoueo ...*' (Renard 2014: 1009). Mogelijk zijn ook de twee zonen die bij koning Faramundus worden genoemd, *Cleno & Cludiono* (in B2: *Chlenum et Chlodionem*), in feite als één persoon te beschouwen.

Chlodio heet bij Sidonius Apollinaris omstreeks 428 *Cloio* (variant *Cloro*) (Reichert 1987: 224), de naamvorm die ook in Genealogie A wordt gebruikt. Het is dus niet ondenkbaar dat *Cleno/Chlenum* een verschrijving is van *Chloio(ne)*.

2.3. LANAKEN ALS GEDENKWAARDIGE PLAATS

De bijzondere plaats die Lanaken in de eerste eeuwen van onze jaartelling moet zijn geweest, blijkt niet alleen uit de opvallende naamovereenkomst met het meest karakteristieke naambestanddeel van de Merovingische dynastie. Er zijn sterke aanwijzingen dat de plaats al in de oudheid een centrale cultusplaats was van de beschermgodin van het geslacht.

De Oostenrijkse historicus Erich Zöllner (1970, p. 180) heeft zich in een voetnoot in zijn standaardwerk *Geschichte der Franken bis zur Mitte des 6. Jahrhunderts* de bedenking laten ontvallen of het eerste deel van de namen *Chlodio*, *Chlodovech* enz. niet op een verband wijst met de Oudgermaanse godin *Hludana*.³² Van deze godin zijn uit de oudheid vijf inscripties op wijstenen bekend (Beck, 1999, p. 644). Op vier daarvan wordt haar naam *Hludana* gespeld (steeds in de datief op *-ae*): Beetgum bij Leeuwarden (CIL XIII, nr. 8830), Birten bij Xanten (CIL XIII, nr. 8611), Holdoorn bij Nijmegen (CIL XIII, nr. 8723) en Iversheim bij Münstereifel (CIL XIII, nr. 7944). De inscriptie van Iversheim (datief *Hluðenae*) wijkt in spelling en in geografische ligging af van de andere. Het is ook de enige die dankzij de vermelding van de regerende keizer, Severus Alexander, precies gedateerd kan worden op de jaren 222-235, twee eeuwen vóór de vroegst bekende Meroving, *Chlodio*, in de geschiedenis verschijnt. De wijstenen werden alle opgedragen door soldaten, behalve die van Beetgum, die gemaakt werd in opdracht van pachters die visrechten hadden verkregen door toedoen van een zekere Q. V. Secundus: ‘*conductores piscatus mancipe Quinto Valerio Secundo*’. Een vijfde inscriptie, gevonden in Monterberg bij Kalkar, leest *Deae Hlucenae*. Beck en Reichert (1987, p. 434) lemmatiseren deze naamvorm wegens de afwijkende spelling niet onder de naam *Hludana*. Het lijkt echter geen twijfel dat *Hlucenae* als *Hluðenae* te lezen is (zie Byvanck, 1935, p. 538). De spelling met een Griekse (of Etruskische) *theta* is een poging de

³² Schuermans (1871, p. 52-53) bracht de naam van de godin in verband met *Lüddingen* (Xanten) of *Lüttich* (Luik).

Oudgermaanse stemloze fricatief /p/ weer te geven. De beide inscripties met de spelling *ǰ* hangen ook samen doordat ze in tegenstelling tot de drie andere niet de uitgang *-ana* hebben, maar *-ena*. Wellicht was dit dan ook wel de echte uitgang in het Oudgermaans (zie verder). De functie van het suffix *-anal/ena* is niet duidelijk. Een vergelijkbaar *n*-suffix is te vinden in Oudijslands *bald-inn* ‘overmoedig’ naast *baldr*, en misschien in de Noord-Germaanse persoonsnaam 1^e-2^e *Throuskanos* naast oijsl. *proskr* ‘krachtig’ (Nedoma, 2004, p. 393, naar Neumann, 1953, p. 53-55). Het suffix lijkt vooral voor te komen bij de afleiding van Indo-Europese godennamen uit soortnamen, zoals *Wōdan* ‘god van de extase/woede’, Oudnoors *Herjann* ‘leger(god)’ (bijnaam van Odin), de Oudgermaanse godinnennamen *Tanfana*, *Vercana* (Schönfeld, 1911, p. 140), de Keltische *Epona* (< **epos* ‘paard’) ‘paardengodin’ en de Romeinse *Bellona* (< *bellum*) ‘oorlogsgodin’ (Krahe-Meid, 1969, p. 110).

De *Hludana*-inscripties zijn in taalkundig opzicht nog opmerkelijk omdat ze de enige zijn uit de oudheid en de vroege middeleeuwen waar de typisch Germaanse foneemcluster /hl-/ ook aldus wordt gespeld en niet als *Chl-* of *Cl-*.³³ De schrijfwijze toont aan dat de makers of opdrachtgevers van de wijstenen vertrouwd waren met die typisch Oudgermaanse foneemcombinatie. De inscripties zijn ook voor de fonologische reconstructie van het Oudgermaans niet zonder belang omdat ze aantonen dat de *a*-umlaut in de derde eeuw nog niet had gewerkt. Dit verschijnsel, waardoor ogm. **gabudan*, **gahulpan* evolueerden tot **gabodan*, **gaholpan* ‘geboden, geholpen’, wordt doorgaans gedateerd in het Gemeengermaans (200-250). Dat is echter duidelijk te vroeg aangezien de godinnaam dan als **Hloþana* zou zijn overgeleverd. Vermoedelijk was de precieze naam van de godin in het Oudgermaans dan ook *Hlupena*, zoals inderdaad is overgeleverd op de wijstenen uit Monterberg en Iversheim. Een palatale /e/ in de tweede lettergreep veroorzaakt immers geen *a*-umlaut (Van Loon, 2014, p. 56-58).

Er is gepoogd de godin *Hluthena*, wier naam ‘de Roemrijke’ betekent (de Vries, 1957, p. 322), in het Oudgermaanse pantheon te situeren. Op grond van de vormgelijkenis is het verleidelijk haar in het spoor van Wenskus (1994, p. 248) en Beck (1999, p. 644) te vereenzelvigen met de Noord-Germaanse godin *Hlǫðyn*. *Hlǫðyn* is in de Oudijslands Edda een van de namen voor de Aarde en voor de moeder van Donar en wordt ook wel eens met Vrouw Holle gelijkgesteld. Het verschillende stamvocalisme (lange *ó* of *ǫ* in de Oudnoorse

³³ De spelling *Hr-* komt daarentegen wel voor, onder meer in de naam van de pottenbakker *Hristo*, wiens naam ook op aardewerk in Velzeke is gevonden.

naam) en het verschil in uitgang maken een identificatie met *Hlupena* echter erg twijfelachtig (de Vries, 1977, p. 239). Klankwettig wijst het Noordgermaanse *Hlōðyn* op een oorspronkelijke vorm **Hlaðwin*, niet op *Hlupena*.

Zöllner, die de godin *Hludana* slechts terloops vermeldt in een hoofdstuk over de godsdienst van de Franken, maar verdere verbanden tussen de namen *Chlodio* en *Hludana* niet onderzocht, achtte het onzeker of uit de loutere naamsovereenkomst wel mocht worden besloten tot een *Hludana*-cultus bij de Franken. Wenskus (1994, p. 184-5) en in zijn spoor Tiefenbach (2002, p. 235) zijn daar echter wel van overtuigd. Hun vermoeden wordt versterkt door de concentratie van de vindplaatsen van de wijstenen in een gebied waartoe in ruimere zin ook Lanaken nog behoort. Het vermoeden dat de namen *Chlodio*, *Hludana* en *Lanaken* samenhangen, wordt nu zo goed als een zekerheid gelet op de zeldzaamheid van het naambestanddeel **hlup*, dat tot ca. 625 uitsluitend te vinden is bij leden van de Merovingische dynastie (zie 2.1 en de naamlijsten bij Förstemann, 1900, p. 847-861).

Het moet voorlopig onopgelost blijven in welke relatie deze drie namen tot elkaar stonden. De naam *Lanaken* doet vermoeden dat de plaats in de oudheid en de vroege middeleeuwen een bijzondere status moet hebben gehad. Bevat hij naar analogie van andere antieke namen op *-acum* de naam van een van de voorvaderen van *Chlodio/Hlubebaudes* of is hij afgeleid van de naam van de beschermgodin *Hludana* en was Lanaken dan een cultusplaats? In dat opzicht komt de brief waarin Einhard omstreeks 828 vraagt om runderen voor de slacht naar Lanaken te brengen, misschien in een ander licht te staan (zie 1.1). Wijst dat op de voortzetting van een oude offerritus aan de godin *Hludana*? In dat verband is het vermeldenswaard dat de kerk van Lanaken, die ingevolge een oude koninklijke schenking aan het St.-Servaaskapittel van Maastricht toebehoorde, als patroonheilige de Heilige Ursula heeft. De cultus van deze Keulse martelares en haar elfduizend lotgenoten nam vanaf de twaalfde eeuw geweldige proporties aan en verspreidde zich toen zeer snel over heel Europa (Zender, 1973, p. 196-207). Men vraagt zich onwillekeurig af of het Lanakense *Ursula*-patrocinium niet wijst op een herwijding van de heidense cultusplaats van *Hluthena* waaraan de herinnering ter plaatse was blijven leven.³⁴

³⁴ De enige archeologische sporen tot dusver die kunnen wijzen op een belangrijke plaats, zijn gevonden in Neerharen-Rekem. Het betreft een van de zeer zeldzame Oudgermaanse nederzettingen uit het begin van onze jaartelling die gevonden werden aan deze zijde van de Rijn. Zie

3. SUGAMBRI, MEROVINGEN EN FRANKEN

Indien de namen van de godin *Hludana* en van Lanaken verband houden met de oudste Merovingen, wijst dat erop dat de stam waartoe deze laatsten behoorden, zich eeuwenlang als een aparte groep, bewust van eigen identiteit, met behoud van eigen leiders en een eigen religieuze cultus binnen het Romeinse staatsbestel hebben weten te handhaven, lang vóór er in de bronnen sprake is van de Franken. De *Hluθena*-wijsteen van Iversheim, die dateert van 222-235, wijst op een vroege migratie van leden van deze Germaanse stam dieper in Romeins territorium. Ondanks hun vérgaande integratie in de Romeinse samenleving zijn deze vroegste Franken, in tegenstelling tot de Goten, aan hun eigen godsdienst blijven vasthouden en zijn ze niet tot het christendom overgegaan.

De Franken verschijnen met hún naam pas in de bronnen aan het einde van de derde eeuw, waarbij zij nog worden beschreven als indringers en niet als een bevolkingsgroep die deel uitmaakte van de Romeinse staat. Daarmee rijst de vraag tot welke stamgemeenschap de opdrachtgevers van de *Hluthena*-wijstenen behoorden die al in de eerste eeuwen binnen het Romeinse Rijk gevestigd waren. Verscheidene stammen komen daarvoor in aanmerking: *Ubii* (Keulen), *Tungri*, *Sunuici* (*Sinnich?*), *Cugerni* (*Goch?*), *Baetasii* (bij Cuijk?), *Sugambri* (Nederrijn), *Marsaci* (Zeeland?), *Texuandri* (N.-Brabant) e.a. Hoewel over de precieze woongebieden en de onderlinge relaties van deze stammen weinig bekend is, is er één naam die zich steeds weer opdringt: die van de *Sugambri* of, zoals zij vooral in literaire en latere bronnen worden genoemd, *Sicambri*.

De *Sugambri* worden reeds door Caesar vermeld. Hij situeert hen in 55 v.C. nog tegenover de Eburonen aan de overzijde van de Rijn, ergens aan Ruhr en Lippe. Het door Caesar beschreven Sugambrische gebied lag precies tegenover die plaatsen (Kalkar, Xanten, Nijmegen) waar later de grootste concentratie aan wijstenen van de godin *Hludana* te vinden is en waar de *Sugambri* iets na het begin van onze jaartelling werden gedwongen zich te vestigen.³⁵ In de eerste vijftig jaar na Caesars verovering treden de *Sugambri* in de

daarover o.m. De Boe (1986). Ik dank prof. Jean Loicq (Luik) voor deze verwijzing en enkele andere opmerkingen bij een vroegere versie van dit artikel.

³⁵ Krusch (1951, p. 58) identificeert Chlodio's *Dispargum* met *Asberg*, het antieke *Asciburgium*, toevallig of niet in het hartje van het stamland van de *Sugambri*. Dat laatste geldt ook voor het Duitse *Duisburg*. Problematisch aan deze identificatie is dat dit veronderstelt dat Chlodio's troepen bij hun aanval op Arras en Cambrai een afstand van 300 km moesten overbruggen. De

bronnen nog op als geduchte vijanden van Rome. Daarbij zijn ook de namen van enkele van hun aanvoerders overgeleverd: *Maelo*, *Baetorix* en diens zoon *Deudorix*. In 8-7 v.C. worden ze zoals voorheen reeds de *Batavi*, de *Ubii* en de *Tungri* door Tiberius gedwongen zich (wellicht slechts gedeeltelijk) binnen de grenzen van het imperium op de linkeroever van de Rijn te vestigen. Heinrichs (2005, p. 127) beschouwt dat als het einde van hun zelfstandig bestaan als stam, wellicht in het spoor van Tacitus, die de deportatie in zijn Annalen (XII, 39) beschrijft als een van de oorzaken van hun ondergang: ‘*ut quondam Sugambri excisi aut in Gallias traieci forent, ita Silurum nomen penitus extinguendum*’ (citaat bij Grahn-Hoek 2005, p. 63). De *Sugambri* hadden echter helemaal niet afgedaan zoals bewezen wordt door verscheidene eigentijdse getuigenissen. In de eerste twee eeuwen leverden zij tal van detachementen aan het Romeinse leger. Ze waren als krijgers gegeerd zoals dezelfde Tacitus schrijft in zijn Annales IV: *Sugambria cohors promptam ad pericula, nec minus cantuum et armorum tumultui trucem* ‘de gevaren uitdagend, niet minder grimmig in het geraas van zangen en van wapenen’ (Ewig, 1997, p. 836). Er zijn ook een twintigtal inscripties met vermelding van *cohortes Sugamborum* gevonden in het noorden van de Balkan, in Mauretanië, Turkije en in Rome zelf (Lanting & van der Plicht, 2009/2010, p. 31-34, 63-64). Het merendeel is afkomstig uit Moesië, Dacië, Bulgarije, Macedonië, waar de Sugambrische cohorten belast waren met de bewaking van de Donaugrens. Het is goed mogelijk dat daarop de raadselachtige mededeling van Gregorius van Tours teruggaat dat de Franken vanuit Pannonië zouden zijn afgezakt naar de oevers van de Rijn: ‘*Tradunt enim multi eosdem de Pannonia fuisse degressus et primum quidem litora Rheni amnes incoluisse*’ (ed. Krusch-Levison, 1951, p. 58). Het minder betrouwbare *Liber Historiae Francorum* van 727, dat de Franken van de Trojanen laat afstammen,³⁶ beweert zelfs dat *Aquincum* (Boedapest) in de oudheid *Sicambria* werd genoemd (Ewig, 1997, p. 836).

inval zal in dat geval eerder een veldtocht dan een raid zijn geweest. Over de grote afstanden die bij veldtochten werden afgelegd: Steuer, 1998, p. 288.

³⁶ Volgens de chronologie in het *Liber Historiae Francorum* zou *Priamus*, de stamvader van de Franken, in de vierde eeuw moeten geleefd hebben: *Priamus quidam regnat in Francia* (Martin, 1998, p. 418; Ewig, 1997, p. 818). Is hier verwarring opgetreden met een Alemannische koning *Priarius*, van wie alleen bekend is dat hij in 378 bij Oedenburg (Zuid-Elzas) sneuvelde en die chronologisch wel dezelfde is als *Primarius*, van wie sprake is het *Liber Historiae Francorum* (ed. Krusch, 1888, p. 22)? *Priamus* kan echter ook gewoon een verkeerde interpretatie zijn van de aanhef van de drie genealogieën: *Primus rex Francorum Faramundus dictus est* (A beperkt zich hier tot de vermelding van *Chloio*).

Gregorius' mededeling over de herkomst van de Franken uit Pannonië wordt algemeen als een vergissing beschouwd (bv. Ewig, 1998, p. 18-19; naar Gerberding, 1987; zie ook Grahn-Hoek, 2002, p. 49). Sommigen hebben verondersteld dat Gregorius de naam Pannonië heeft verward met antieke namen als *Baunonia* of *Burcana* (*Borkum?*) voor plaatsen in Friesland of Denemarken (Grahn-Hoek, 2005, p. 7). Gregorius' mededeling komt echter door de vele inscripties met vermelding van Sugambrische legereenheden op de Balkan in een heel ander licht te staan. De gebieden waar de Sugambrische cohorten volgens de inscripties gestationeerd waren, grensden ten noorden aan Pannonië (Hongarije). Daarbij mag niet uit het oog worden verloren dat niet alleen *Sugambri*, maar ook legionairs uit hun Germaanse buurstammen, met wie zij zich later tot de Franken zouden verenigen, in de Balkan en dan met name in Pannonië gestationeerd waren. Van de tientallen inscripties met vermelding van Bataafse cohorten is ruim de helft uit de Balkan afkomstig, waarvan een groot deel uit Pannonië. Ook van legereenheden bestaande uit *Baetasii*, *Canninefates*, *Cugerni*, *Frisii*, *Sunuci*, *Texuandri*, *Tungri*, *Ubii* en ook *Nervii* zijn in Pannonië inscripties gevonden die alle ongeveer uit dezelfde tijd dateren (Reichert, 1987, i.v.).³⁷ De relatie van deze naaste buurstammen tot de *Sugambri* is niet bekend. Ewig (1997, p. 836) gist dat de *Sugambri* in 8 v.C. onder de naam *Cugerni* op de linker Rijnsoever werden gevestigd, maar beide begrippen dekten elkaar zeker niet volledig. In het licht van de geografische concentratie van inscripties van deze Nederrijnse stammen aan de Donau krijgt een halflegendarische mededeling in het *Liber Historiae Francorum* (ca. 725) plots wel een erg zinvolle betekenis. Het boek verhaalt dat de Trojanen, de mythische voorvaders van de Franken, in Pannonië van een kleine legerafdeling (*parva manus*) (aldus bij Fredegarius) tot een groot volk zouden zijn aangegroeid: *creverunt in gentem magnam* (ed. Krusch, 1888, p. 242; Ewig, 1998, p. 21).

Voor een goed begrip van Gregorius' mededeling dat de Franken uit Pannonië afgezakt zouden zijn (er staat *degressus*), is het belangrijk te weten dat de genoemde inscripties van Sugambrische en andere pre-Frankische legereenheden uit Pannonië en de Balkan allemaal ouder zijn dan de derde eeuw. Latere inscripties waarin deze legereenheden nog worden genoemd, komen uit andere gebiedsdelen van het imperium, vooral uit Noord-Brittannië.

³⁷ Van andere stammen die later tot de Franken worden gerekend, zoals *Bructeri*, *Chamavi*, *Condrusii*, *Tubantes* zijn echter geen inscripties op de Balkan gevonden. Opvallend is dat ook de *Salii* niet op inscripties voorkomen. Zij worden wel genoemd in de *Notitia Dignitatum* (zie noot 39).

Wanneer Gregorius Pannonië als het land van herkomst van de Franken noemt, zou hij bijgevolg verwijzen naar een toestand van ruim vier eeuwen vóór zijn tijd. Het is ook mogelijk dat Gregorius refereert aan gebeurtenissen uit de vierde eeuw. Hij schrijft in Romeinse consulslijsten te hebben gelezen dat een zekere *Theudemer*, een (de?) koning van de Franken, zoon van wijlen *Richimer*, en zijn moeder *Ascyla* door het zwaard waren omgebracht. Hoewel hij deze personen geen duidelijke plaats in de Merovingische stamlijn weet te geven, beschouwt hij ze blijkbaar als voorlopers van de Merovingische koningen. Gregorius grijpt hier wellicht terug naar gebeurtenissen uit de jaren 363-383, die hem echter onvoldoende bekend waren omdat ze enkel zijn overgeleverd in Oost-Romeinse bronnen (Libanios en Ammianus Marcellinus) waarover hij niet beschikte. In die bronnen zijn uit die periode drie Franken bekend die tot de hoogste Romeinse legerambten waren opgeklommen en die, indien niet identiek, dan toch nauw verwant moeten zijn geweest met de door Gregorius genoemde *Theudemer* en *Richimer*: 363 *Teutomeres* (*protector domesticus*), 372-3 *Merobaudes* (*magister peditum praesentalis*) en 383 *Richomeres* (*comes domesticorum*). De bestanddelen *mēri-* ‘vermaard’ en *baud-* in hun namen wijzen op mogelijke verwantschapsrelaties met de oudste Merovingen. Van *Merobaudes* is bekend dat hij in 375 voor keizer Valentinianus I (364-375) vanuit Pannonië met succes een veldtocht tegen Quaden en Sarmaten ondernam (Ewig, 1998, p. 21). Het is denkbaar dat Gregorius naar die latere, 4^e-eeuwse gebeurtenissen verwijst wanneer hij spreekt over de herkomst van de Franken uit Pannonië. Ook Martin (1998, p. 418-420) wijst op het verband tussen het optreden van keizer Valentinianus I en de aanwezigheid van de Franken in Pannonië. Hij veronderstelt zelfs dat deze keizer, die van geen Alemannische officieren meer wilde weten en de voorkeur gaf aan Frankische legerleiders (zie ook Wallace-Hadrill, 1962, p. 151), hen de naam *Franci* zou hebben gegeven.

De naam *Sugambri* was in de vierde eeuw allang uit het levende taalgebruik verdwenen. Op één late maar onzekere inscriptie uit 255 na, afkomstig uit Mauretanië,³⁸ zijn alle inscripties met de naam *Sugambri* te dateren tussen 76 en 157 n.C. (Gysseling, 1960; Reichert, 1987, p. 636-638, beide naar CIL). Nadien komt de naam nog slechts in literaire contexten voor. Het is wel niet toevallig dat enkele decennia na het verdwijnen van de naam *Sugambri*, onder keizer Gallienus (253-268) (Grahm-Hoek, 2005, p. 2) voor

³⁸ Deze inscriptie is niet erg duidelijk. Er staat *coh. 4 Syngbl* (Reichert, 1987, p. 638).

het eerst de overkoepelende naam *Franci* opduikt voor een stammenverbond waarin de *Sugambri* met nog andere stammen geleidelijk zijn opgegaan.

Het vermoeden dat de Salische dynastie oorspronkelijk Sugambrisch was, is al eerder uitgesproken door Schwarz (1956, p. 148) en Wallace-Hadrill (1962, p. 149), maar zij zijn daarin niet gevolgd. Zöllner (1970, p. 5, 42) en Wenskus (1961, p. 535) achten de *Sugambri* zelfs van geen betekenis voor de vroegste geschiedenis van de Franken. Schmidt-Wiegand (1988) van haar kant gaat ervan uit dat de dominante stam bij de Franken de *Salii* waren. Ze leidt dat af uit de benaming *Lex Salica* voor de Frankische wet (zie echter verder). Ook Reimitz e.a. (2004, p. 346) veronderstelt dat de Merovingen uit een Salische traditie voortkwamen. Het verwondert dan echter wel dat de naam geen enkele keer voorkomt bij Gregorius van Tours.

De naam *Salii* verschijnt vrij laat en dan nog slechts zeer kortstondig in de bronnen: 361 *Σαλίων* (gen.), ca. 390 *Francos eos uidelicet quos consuetudo Salios appellauit*, ca. 400 *Salii* (meer vermeldingen in Reichert, 1986). In tegenstelling tot de *Sugambri* maakten de *Salii* bijgevolg niet al gedurende eeuwen deel uit van het Romeinse imperium. Voortgaand op de naam hebben sommigen verondersteld (Schmidt-Wiegand, 1988, p. 67; Gysseling, 1960) dat de *Salii* afkomstig zouden zijn uit de gouw Salland in Overijssel en dat ze zich pas in de vierde eeuw in Romeins gebied zouden hebben gevestigd. Ook Grahn-Hoek (2005, p. 14-15, 18, 26) ziet in de *Salii* een stam, waarbij ze zich baseert op een brief van de onderkeizer Julianus aan de Atheners waarin deze in 361 spreekt van *tou Saliôn ethnous* (genit.). Het is echter de vraag of *Salii* wel als een stamnaam te interpreteren is. *Ethnos* kan ook gewoon ‘zwerm, groepering’ betekenen. Tegen de etnische interpretatie pleit dat vrijwel van alle bekende Frankische deelstammen militaire inscripties zijn gevonden, de meeste uit de Balkan (zie boven), maar geen enkele met vermelding van *Salii*³⁹. Een legerafdeling van *Salii Gallicani*, gelegerd in Gallië en Spanje, wordt wel vermeld in de *Notitia Dignitatum* omstreeks 400-420 (Reichert, 1987, p. 584-5).

Het is overigens niet geheel duidelijk wat de precieze verhouding is van de naam *Salii* tot het adjectief *salicus*. Het is allerm minst zeker of de *Lex Salica* wel naar een stam verwijst (zo ook Renard, 2014, p. 1026-28). Andere oude Germaanse volksrechten worden immers meestal met een genitief, nooit met een adjectief naar de stam genoemd: *Lex Burgundionum*, *Lex Chamavorum*,

³⁹ Er zijn echter evenmin inscripties bekend van *cohortes Francorum*.

Alamannorum, Visigothorum enz. Indien de *Lex Salica* naar een stam genoemd is, zou men bijgevolg de benaming **Lex Saliorum* verwachten. Ook andere woordverbindingen met *salicus* lijken niet te verwijzen naar een stam. Zo is in de Salische wet sprake van de speciale rechtsstatus van de *barbarus Salicus* (Schmidt-Wiegand, 1988, p. 68-70). Het is echter niet erg waarschijnlijk dat men de eigen stam zo geringschattend zou benoemen. Voorts is er in de wet sprake van *terra salica*, waarmee het fiscaal statuut van een grondbezit werd aangeduid. Voortgaand op de analyse van Renard (2014, p. 1032), vraagt men zich af of de term niet complementair of tegengesteld was aan het Laatromeinse begrip *laeticus*. Met *terrae laeticae*, die vooral in de Belgische provincies geconcentreerd waren, waren blijkens de betekenis van Middelnederlands *laet* de gronden bedoeld die door horigen werden bewoond. De Frankische *terrae salicae* waren daarentegen grondbezittingen die vererfd kon worden aan een mannelijke afstammeling. Zoals *Francus*, dat etymologisch ‘vrije man’ betekent,⁴⁰ zou *Salius* bijgevolg geen etnisch begrip zijn (in die zin ook Springer, 1997, bij Renard 2014, p. 1028; reeds Rübél 1904, bij Grahn-Hoek, 2005: 22), maar een standsaanduiding die op erfrecht was gebaseerd. Ook Wallace-Hadrill (1962, p. 149) ziet in de *Salii* geen groep die door bloed of door levensstijl onderscheiden was van de anderen, maar een verbond dat op territoriale gronden berustte. Op een juridische interpretatie van het begrip wijst ook het gebruik van de term *consuetudo* (*quos consuetudo Salios appellauit*; zie boven), dat ‘(niet geschreven) gewoonterecht’ betekent.

Voor een goed begrip van de termen *Salius* en het daarvan afgeleide *salicus* is uiteraard de etymologie van het woord cruciaal. Zonder daarover uitsluitsel te kunnen geven, kunnen volgende overwegingen bijdragen aan de oplossing van dit probleem. *Salius* is blijkbaar de latinisatie van een Oudgermaanse *ja*-stam **salja(z)*, niet van een zwakverbogen **saljan* zoals doorgaans wordt aangenomen. Dat laatste zou immers als ***salio* (meervoud ***Saliones*) zijn gelatiniseerd. **Salja(z)* evolueert klankwettig tot een hypothetisch Oudnederlands **selle*. Dat laatste lijkt goed op de voorloper van mnl. *gheselle*, ohd. *gisello*, oeng. *geselle* (Reichert, 2004), maar stemt er wel niet volledig mee overeen. Indien **salja* de voorloper is van *gheselle*, moet men aannemen dat het woord in de loop van de vroege middeleeuwen van de sterke naar de

⁴⁰ De naam kan verwijzen naar de belastingvrijdom waarop Bataven en Salische Franken zich in de vijfde eeuw beriepen (Grahn-Hoek, 2005, p. 45). Grahn-Hoek (2005, p. 57-58) zelf gaat ervan uit dat *francus* ‘kühn, verwegen’ betekent en dus naar een karaktertrek verwijst.

zwakke verbuiging is overgelopen en dat het prefix *ga-* als sociatief begrip later werd toegevoegd. Het prefix *ga-* was echter reeds omstreeks 350 het vaste prefix voor zulke betekenissen, zoals blijkt uit het Gotisch, waar deze woorden de zwakke verbuiging volgen: *gaarbja* ‘mede-erfgenaam’, *gadaila* ‘deelgenoot’, *gasiñþja* ‘reisgezel’ enz. Voortgaand op de Gotische parallellen, zou men bijgevolg als gelatiniseerde vorm **ga-salio* verwachten, wat niet het geval is. Het Nederlandse *gezel* wordt etymologisch doorgaans afgeleid van **sala* ‘zaal’. Het zou in dat geval ‘zaalgenoot’ betekenen en mogelijk wijzen op een verbondenheid aan het koninklijke zaalhof.⁴¹ De Salische Franken waren namelijk niet zomaar Franken, maar geprivilegieerde Franken van de koning (Wallace-Hadrill, 1962, p. 180). De term kan ook wijzen op een domaniaal zaalhof als opvolger van de Romeinse *villa*. De *Salii* zouden dan die Frankische bovenkaste zijn die in het bezit van een *villa* werden gesteld. In dat verband duikt opnieuw de vraag op naar een mogelijk verband met de Nederlandse *zele*-namen, vooral nu gebleken is dat nederzettingen met een naam op **sali* in de vroege middeleeuwen een hogere, domaniale status hadden dan die met een naam op *-heem* (Van Loon 2000, p. 197-201). Van Durme (1995: 72) heeft zich ook afgevraagd of er geen verband is tussen *Salius* en de plaatsnaam *Sailly* (< **Sali-acum*). Het is inderdaad intrigerend dat deze plaatsnaam vóór 1225 in Nord en Pas-de-Calais niet minder dan achtmaal voorkomt. Elders in Frankrijk (Vincent 1937: 48) zijn namen van dat type (*Saillac*, *Saillé*) nauwelijks bekend. Grahn-Hoek (2005, p. 22) van haar kant legt een verband met het woord *habitacula* bij Ammianus Marcellinus (XVII, 8), die omstreeks 350 schrijft dat de Franken die men volgens gewoonterecht *Salii* noemde, het gewaagd hadden hun woonsten (*habitacula*) in Texandrië te vestigen, door keizer Julianus weliswaar verslagen werden, maar van hem niettemin de toestemming kregen zich blijvend in Texandrië te vestigen. *Salius* zou dan het equivalent kunnen zijn van *socius*, waarmee de Romeinen *clientes*-volkeren aanduiden. Ook de semantische gelijkenis met het woord *comes* ‘gezel’ valt op. Tacitus en vooral Ammianus Marcellinus gebruiken dat begrip voor de hooggeplaatste vrije mannen in het gevolg van de koning. Ammianus Marcellinus vermeldt aldus dat in het jaar 357 tweehonderd *comites* in het gevolg van de Alemannische koning *Chnodomar* bereid waren met hun koning te sterven (Zotz, 1998, p. 403). Men denke ook aan de 3 000 Franken die zich met Clovis omstreeks

⁴¹ Over het verschil tussen *sele* en *heem* en de hogere status van **sali* in de vroege middeleeuwen Van Loon (2000, p. 197-201).

496 in Reims lieten dopen.⁴² *Salii* zou in dat geval m.m. gelijkstaan met paladijnen of hofedelen.

De veronderstelde continuïteit tussen de *Sugambri* uit de Romeinse tijd en de oudste Merovingen vindt niet enkel steun in de chronologische aflossing van de benaming *Sugambri* door *Franci* en in het feit dat de grootste concentratie van *Hludana*-wijstenen te vinden is in de woongebieden van de *Sugambri*. Het veronderstelde verband tussen *Sugambri* en de Merovingische dynastie vindt ook bevestiging in de wijze waarop het woord *Sicamber* nog sporadisch in de Laat-Romeinse tijd en de vroegste middeleeuwen werd gebruikt.

De naam *Sugambri* verdween weliswaar in de loop van de derde eeuw uit het alledaagse taalgebruik, maar bleef in gebruik in literaire teksten met een poëtisch-archaïserende inslag. De maniëristische Laat-Latijnse dichter Claudius Claudianus gebruikt het woord *Sygambri* in de jaren 398-402 een aantal keren voor een krijgsvolkszuchtig volk dat door de superieure Romeinen getemd werd (MGH AA X, p. 88). In een panegyriek anno 400 voor de redder des vaderlands, de Goot Stilicho, verbindt Claudianus de begrippen *Salii* en *Sygambri* in hetzelfde vers met elkaar alsof ze synoniemen zijn: *Vt Salius iam rura colat flexosque Sygambrus in falcem curvet gladios* ‘zodat de Saliër de akkers bebouwt en de Sicamber zijn zwaarden tot een sikkel ombuigt’ (MGH AA X, p. 197). Volgens Ewig (1997, p. 842) zou Claudianus daarmee de eerste zijn geweest die de *Sicambri* met de Franken gelijkstelde. Een halve eeuw later gebruikt ook Sidonius Apollinaris (431-489) het woord *Sicamber* in de betekenis van een krijgsvolkszuchtig volk, dat hij met de Franken gelijkstelt: *Francorum et penitissimas paludes intrares venerantibus Sigambri* ‘dan betreedt gij de verafgelegen moerassen van de Franken onder de eerbetuigingen van de Sycambri’ (MGH AA VIII, p. 256).⁴³ Opvallend is dat beide schrijvers de *Sugambri* telkens beschrijven met verwijzing naar de typisch blonde haren (*flavis Sygambri*; *flavente Sygambri*), die ten teken van onderwerping werden afgeschoren. Claudianus spreekt met hetzelfde beeld over het

⁴² Een andere mogelijkheid is **salja(z)* af te leiden van **sala* ‘verkoop, levering, omzet’, dat voortleeft in IJslands *sala* en Engels *sale*, met als afleidingen resp. *selja* en *to sell* ‘verkopen, leveren’. In dat geval zou *Salii* kunnen verwijzen naar Franken die als soldaten hun militaire diensten aanboden. Het militaire karakter van de *Salii* is mogelijk af te leiden uit hun vermelding in de *Notitia Dignitatum* als *Salii seniores* en *Salii iuniores Gallicani*, die in Spanje waren gelegerd, en uit een gedicht van Claudius Claudianus, die spreekt van de snelheid van de Salische voetsoldaten (*Salius pede*) (Grahm-Hoek, 2005, p. 14, 26).

⁴³ Ook de Byzantijn Iohannes Lydus, die schreef omstreeks 550, vermeldt dat de naam *Sygambri* vroeger werd gebruikt voor de *Franci* (*Corpus Scriptorum Historiae Byzantiae*. Bonn 1887, p. 161, 248).

onderworpen land van de *Sicambri (detonsa Sygambria)* en Sidonius (MGH AA VIII, p. 42) over de onderworpen *Sicamber* die zich laaft aan het water van de Waal: *detonsus Vachalim bibat Sigamber*. De Merovingische koningen stonden inderdaad bekend om hun bijzondere haardracht (*reges criniti*) en in verscheidene verhalen bij Gregorius van Tours is te lezen dat Merovingische koningen werden geschoren wanneer ze uit hun macht werden ontzet (Hoyoux, 1948; Wallace-Hadrill, 1962; Zöllner, 1970, p. 37). Sidonius is in zijn beschrijving van de *Sicambri* blijkbaar schatplichtig aan Claudianus, maar verschilt van hem doordat hij meer details geeft over hun woonplaatsen, die hij situeert bij afgelegen moerassen aan de Waal en de (Beneden-)Rijn (MGH AA VIII, p. 28, 31, 42, 53, 136, 232). Die beschrijving was in Sidonius' dagen echter allang niet meer actueel, aangezien de Franken omstreeks 470 reeds verscheidene steden in het noorden van Gallië vast in hun greep hadden.

Het meest expliciete bewijs voor een directe relatie tussen de *Sugambri* en de Merovingen zijn de historische woorden waarmee de Heilige Remigius omstreeks 500 Clovis doopte: *Mitis depone colla, Sicamber. Adora quod incendisti, incende quod adorasti* 'Buig zachtmoedig je nek, Sicamber. Vereer wat gij hebt verbrand, verbrand wat gij hebt aanbeden'⁴⁴ (ed. Krusch-Levison, 1951, p. 77). Meestal wordt deze zin geïnterpreteerd alsof hij het beeld schetst van een trotse Sicamber die grootmoedig het hoofd buigt. Met het beeld van onderwerping, in dit geval aan het Roomse christendom, gebruikt de Heilige Remigius, en met hem duidelijk ook Gregorius van Tours, het woord *Sicamber* echter nog in dezelfde pejoratieve betekenis 'barbaar' als de Laat-Latijnse dichters Claudius Claudianus en Sidonius Apollinaris (in die zin ook Reichert, 1987, p. 636, die van een *Schimpfwort* spreekt, en Heinrichs 2005: 127).

Van de neerbuigende houding van deze Gallo-Romeinen tegenover de *Sicambri* is een halve eeuw later niets meer te merken bij Venantius Fortunatus, de latere bisschop van Poitiers (536-610), die verscheidene lofdichten op Merovingische koningen schreef. Bij hem is *Sicamber* een eretitel geworden. In zijn panegyriek op koning Charibert I van Parijs (561-567) looft hij deze als *progenitus clara de gente Sicamber* (MGH AA IV, 1, p. 133). Het gebruik van *Sicamber* bij de aanspreking van de Merovingische koningen door Remigius en Venantius Fortunatus was dus niet louter een literaire figuur,

⁴⁴ Volgens sommigen zijn met *colla* 'halssieraden' bedoeld die Clovis bij de doop aflegde (Saxer, 1997, p. 239).

maar herinnerde aan hun rechtstreekse afstamming van de Frankische stam der *Sugambri*.

Deze vaststellingen werpen een nieuw licht op de manier waarop de Franken in de vijfde eeuw Noord-Gallië hebben veroverd. Onder de diverse stammen die zich in de vierde eeuw tot het verbond van de Franken verenigden (*Chamavi, Bructeri, Batavi, Amsivarii ...*), waren de *Sugambri*, hoewel ze dan al niet meer bij naam worden genoemd, waarschijnlijk van meet af aan de toonaangevende stam. Ze waren bij de verovering van Gallië bevoordeeld tegenover hun Frankische coalitiegenoten doordat ze reeds sinds de eerste eeuw op Romeins grondgebied gevestigd waren.⁴⁵ Ongetwijfeld bekleedden sommigen onder hen al van in de vierde eeuw hoge vertrouwensposten in het leger. Ze waren daardoor goed vertrouwd met Romeinse instellingen als leger, rechtspraak en religie, en hadden kennis van de taal en van het terrein. Men kan dat ook afleiden uit de dominante plaats die Chlodio en Childerik onder de diverse Frankische aanvoerders van hun tijd innemen bij de verovering van de Noord-Gallische steden Doornik, Cambrai en Arras. Waarschijnlijk hebben ook andere Frankische stammen (*Chamavi, Batavi, Tungri ...*) bij de verovering van Noord-Gallië bepaalde sectoren voor hun rekening genomen. Tijdens de beginjaren van Clovis' koningschap heersten in sommige steden immers nog andere koningen: Kamerijk was omstreeks 500 in handen van koning Ragnacharius, Keulen in handen van koning Sigibert. Gregorius van Tours noemt beiden weliswaar *parentes* van Clovis, wat op een vroegere erfdeling lijkt te wijzen na de dood van een gemeenschappelijke voorvader. Daarop wijst ook dat *Ragnacharius* omstreeks 500 koning was in Kamerijk, dat omstreeks 440 door Chlodio was veroverd en dat hij dus mogelijk van deze laatste had geërfd. Indien de verwantschap cognatisch was, wijst dat erop dat de eerste Salische koningen hun militaire allianties door huwelijken met andere Frankische koningshuizen hebben willen versterken. Het bestaan van andere Frankische stamheden die bij de verovering van Noord-Gallië betrokken waren, blijkt uit het feit dat er omstreeks 508 naast de met naam genoemde koningen nog sprake is van *alii multi reges vel parentes sui* en uit het eigenmachtige optreden van een derde met naam genoemde Frankische koning, *Chararicus*, die in 486 niet met Clovis tegen Syagrius had willen pacteren en wellicht ook niet met Clovis verwant was, aangezien Gregorius

⁴⁵ De Franken verschillen daarin van de Alemannen. Deze laatsten ontstonden eveneens uit een coalitie van diverse stammen, die tot de derde eeuw na hun raids telkens naar hun woonplaatsen bij de Elbe terugkeerden en pas toen definitief naar het zuidoosten van Duitsland afzakten.

dat anders wel zou hebben vermeld. Gregorius vermeldt niet over welke civitates deze *alii multi reges* en Chararicus heersten. Men denkt in de eerste plaats aan Arras, Noyon, Terwaan, Boulogne, Tongeren-Maastricht, maar misschien is ook Metz niet uit te sluiten. Onze schriftelijke bronnen zullen daar wel voor altijd tekortschieten.

Literatuurlijst

- Apollinaris Sidonii Epistulae et Carmina* (ed. C. Luetjohann). MGH AA VIII, Berlijn 1887, p. 1-264.
- Bach, Adolf** (1952-1956). *Deutsche Namenkunde I: Die deutschen Personennamen; II: Die deutschen Ortsnamen; III: Sachweiser und Register*. Heidelberg.
- Becher, Matthias** (2011). *Chlodwig I. Der Aufstieg der Merowinger und das Ende der antiken welt*. München.
- Beck, Heinrich** (1999). Hludana-Hlōðyn. *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 14, p. 644-645.
- Böhme, Horst Wolfgang** (1998). ‘Gallorömer und Franken im Spiegel spätrömischer Grabfunde im nördlichen Gallien’. In Geuenich (red.) 1998, p. 31-58.
- Boileau, Armand** (1971). *Toponymie dialectale germano-romane du nord-est de la province de Liège*. Luik.
- Boutier, Marie-Guy** (2010). ‘Sur un cas de clonage des dérivés toponymiques latins en *-acu* à base anthroponymique: **Gaudiacu*’. In *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 105, p. 197-221.
- Braune, Wilhelm & Hans Eggers** (1987). *Althochdeutsche Grammatik*. Tübingen.
- Buchmüller-Pfaff, Monika** (1990). *Siedlungsnamen zwischen Spätantike und frühem Mittelalter: Die -(i)acum-Namen der römischen Provinz Belgica Prima*. Tübingen.
- Buntinx, Jan & Maurits Gysseling** (1955). *Het oudste goederenregister van Oudembiezen (1280-1344)*. 's-Gravenhage.
- Byvanck, Alexander W.** (1931-1947). *Excerpta Roma. De bronnen der Romeinsche geschiedenis van Nederland* (3 dln.). Den Haag.
- Carnoy, Albert** (1933). ‘De Plaatsnamen met *-acum* in het Vlaamsche land’. In *Verlagen en mededelingen v. d. Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde* 1933, p. 17-27.
- Carnoy, Albert** (1948-9). *Origines des noms des communes de Belgique* (2 dln.). Leuven.
- CIL: Corpus Inscriptionum Latinarum* (www.cil.bbaw.de/dateien/datenbank).
- Claudii Claudiani Carmina* (ed. Th. Birt). MGH AA X, Berlijn 1882.
- De Boe, Gerard** (1986). ‘Un village germanique de la seconde moitié du IVe siècle et du début du Ve siècle à Neerharen-Rekem (Limbourg)’. In M. Otte en J. Willems. *La civilisation merovingienne dans le bassin mosan. Actes du colloque international d'Amay-Liège du 22 au 24 août 1985*. Luik, p. 101-110.

- De Vries, Jan** (1956²). *Altgermanische Religionsgeschichte* (2 dln.). Berlin-Leipzig.
- Ebling, Horst** (1974). *Prosopographie der Amtsträger des Merowingerreiches* (*Beihefte der Francia* 2). München 1974.
- Ellis Evans, David** (1967). *Gaulish Personal Names*. Oxford 1967.
- Ewig, Eugen** (1991). 'Die Namengebung bei den ältesten Frankenkönigen und im merowingischen Königshaus'. In *Francia* 18, p. 20-69.
- Ewig, Eugen** (1997). 'Le mythe troyen et l'histoire des Francs'. In Rouche (red.) 1997, p. 817-847.
- Ewig, Eugen** (1998). 'Trojamythos und fränkische Frühgeschichte'. In Geuenich (red.) 1998, p. 1-30.
- Ewig, Eugen** (2001). 'Zum Geschichtsbild der Franken und den Anfängen der Merowinger'. In J. Petersohn (red.). *Mediaevalia Augiensiensia: Forschungen zur Geschichte des Mittelalters. (Vorträge und Forschungen 54)*. Stuttgart, p. 43-58.
- Felder, Egon** (2003). *Die Personennamen auf den merowingischen Münzen der Bibliothèque nationale de France*. München.
- Förstemann, Ernst** (1900). *Altdeutsches Namenbuch I: Personennamen* (2 dln.). Bonn.
- Gauthier, Nicole** (1975). *Recueil des inscriptions chrétiennes des pays de la Moselle* I. Parijs.
- Geuenich Dieter, Wolfgang Haubrichs & Jörg Jarnut** (red.) (1997). *Nomen et gens. Zur historischen Aussagekraft frühmittelalterlicher Personennamen* (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 16). Berlin-New York.
- Geuenich, Dieter** (red.) (1998). *Die Franken und die Alemannen bis zur "Schlacht von Zülpich"* (496/97) (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 19). Berlin-New York.
- Goossens, Jan** (2009). *De Genker toonaccenten en hun dialectgeografische inbedding*. Brussel.
- Goossens, Jan** (2015). 'De eerste *a* van Lanaken'. In *Jaarboek van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* 17, p. 61-64.
- Grahn-Hoek, Heike** (2002). 'Stamm und Reich der frühen Thüringer nach den Schriftquellen'. In *Zeitschrift des Vereins für thüringische Geschichte* 56, p. 7-90.
- Grahn-Hoek, Heike** (2005). 'Salii – Franci ipsi – (gentes) qui et Franci'. In *Rheinische Vierteljahrsblätter* 69, p. 1-69.
- Graus, František** (1965). *Volk, Herrscher und Heiliger im Reich der Merowinger*. Praag.
- Gregorius Turonensis Opera** (ed. Bruno Krusch & Wilhelm Levison). *MGH SSRM I*, 1. Hannover 1951
- Gysseling, Maurits & Anton Koch** (1950). *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*. Brussel.
- Gysseling, Maurits** (1960). *Toponymisch Woordenboek* (2 dln.). Brussel (databank <http://www.wulfila.be>).

- Gysseling, Maurits** (1974). 'Inleiding tot de toponymie, vooral van Oost-Vlaanderen'. In *Naamkunde* 10, p. 1-24.
- Hampe, Karl** (1899). *Einharti Epistolae. MGH Epistolae Karolini Aevi III*. Berlijn: 105-145.
- Haubrichs, Wolfgang** (1987). '*Lautverschiebung in Lothringen*'. In *Althochdeutsch (Fs. R. Schützeichel)* (ed. R. Bergmann, H. Tiefenbach & L. Voetz) (2 dln.). Heidelberg, p. 1350-1391.
- Haubrichs, Wolfgang** (1998). '*Fränkische Lehnwörter, Ortsnamen und Personennamen im Nordosten der Gallia*'. In Geuenich (red.) (1998), p. 102-129.
- Heinrichs, J.** (2005). '*Sugambrer*'. In *RGA* 30, p. 124-127.
- HKCTD: Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie**. Brussel 1926-.
- Holder, Alfred** (1891-1913). *Altceltischer Sprachschatz* (3 dln.). Leipzig.
- Hoyoux, (1948)**. 'Reges criniti Chevelures, tonsures et scalps chez les Mérovingiens'. In *Revue belge de philologie et d'histoire* 26, p. 479-508.
- Janzén, Assar** (1947). 'De fornvästnordiska Personnamnen'. In *Nordisk Kultur: Personnamn* (ed. A. Janzén) (Stockholm-Oslo-Kopenhagen), p. 22-186.
- Jarnut, Jörg** (1985). 'Clodwig und Chlothar. Anmerkungen zu den Namen zweier Söhne Karls des Großen'. In *Francia* 12, p. 645-651.
- Jungandreas, Wolfgang** (1962-1963). *Historisches Lexikon der Siedlungs- und Flurnamen des Mosellandes*. Trier.
- Kaspers, Wilhelm** (1921). *Die -acum-Ortsnamen des Rheinlandes, ein Beitrag zur älteren Siedlungsgeschichte*. Tübingen.
- Keller, Hagen & Nikolaus Staubach** (red.) (1994). *Iconologia sacra: Mythos, Bildkunst und Dichtung in der Religions- und Sozialgeschichte Alteuropas*. Berlijn-New York 1994.
- Kölzer, Theo** (2001). *Die Urkunden der Merowinger. MGH DDM II*. Hannover.
- Krahe, Hans & Wolfgang Meid** (1969). *Germanische Sprachwissenschaft III: Wortbildungslehre*. Berlijn-New York.
- Krusch, Bruno** (1888). *Liber Historiae Francorum. MGH SS RM II*, p. 215-328.
- Krusch, Bruno** (1888b). *Vita S. Arnulfi. MGH SS RM II*, p. 426-446.
- Krusch, Bruno** (1920). *Catalogi Rerum Francorum praetermissi. MGH SS RM VII*, p. 850-855.
- Kurth, Godefroid** (1892). 'Les origines de la ville de Liège'. In *Bull. Soc. Arch. Hist. Liège* 2, p. 1-87.
- Lanting, J.N. & J. v.d. Plicht** (2009-2010). 'De ¹⁴C-chronologie van de Nederlandse Pre- en Protohistorie VI: Romeinse tijd en Merovingische periode'. In *Palaeohistorica* 51/52, p. 27-168.
- Leo, Fridericus** (1881). 'Venanti Fortunati Opera Poetica'. In *MGH AA IV*, 1. Berlijn.
- Levillain, Léon** (1944). 'Études mérovingiennes. La charte de Clotilde (10 mars 673)'. In *Bibliothèque de l'école des chartes* 105, p. 5-63.
- Lindemans, Jan** (1951). 'De plaatsnamen op -aken'. In *HKCTD* 25, p. 339-350.

- Lydus, Ioannes*. In: *Corpus Scriptorum Historiae Byzantiae* 29. Bonn 1887.
- Loicq, Jean** (2014). *Les noms de rivières de Wallonie*. Leuven-Parijs.
- Loicq, Jean & J.-H. Michel** (1996). 'Esquisse d'une histoire linguistique de la Belgique dans l'antiquité'. In *HKCTD* 68, p. 229-380.
- Mansion, Joseph** (1924). *Oud-Gentsche Naamkunde*. Den Haag.
- Mansion, Joseph** (1935). *De voornaamste bestanddeelen der Vlaamsche plaatsnamen*. Brussel-Den Haag.
- Martin, Max** (1998). 'Alemannen im römischen Heer'. In Geuenich (red.) 1998, p. 407-423.
- Matasović, Ranko** (2009). *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*. Leiden.
- MGH: Monumenta Germaniae Historica* (www.dmgh.de).
- Mötsch, Johannes** (1987-1991). *Regesten des Archivs der Grafen von Sponheim 1065-1437* (5 dln.). Koblenz.
- Pardessus, Jean-Marie** (1843-1849). *Diplomata, Chartae, Epistolae, Leges* (2 dln.). Parijs.
- PASE: Prosopography of Anglo-Saxon England* (www.pase.ac.uk/pdb).
- Pertz, Georgius Heinricus** (1829). 'Pauli Warnefridi Liber de Episcopis Mettensibus'. In *MGH SS II*, p. 260-330.
- Pertz, Georgius Heinricus** (1829b). 'Regum Francorum Genealogiae'. In *MGH SS II*, p. 304-314.
- Prou, Maurice & Georges Depeyrot** (1892) (1995). *Les monnaies mérovingiennes* (2 dln.). Parijs.
- Reichert, Hermann** (1987-1990). *Lexikon der altgermanischen Namen* (2 dln.). Wenen.
- Reichert, Hermann** (2001). Leudes. In *RGA* 18, p. 292-295.
- Reichert, Hermann** (2004). Salier. In *RGA* 26, p. 343-345.
- Reimitz, Helmut** (2004). Salier. In *RGA* 26, p. 345-348.
- Ramans, A.** (1953). 'Ludinaca: de oudste vermelding van Lanaken'. In *Het oude Land van Loon* 32, p. 82-84.
- Renard, Étienne** (2014). 'Le sang de Mérovée. "Préhistoire" de la dynastie et du royaume mérovingiens'. In *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 92, p. 999-1039.
- Renard, Étienne** (2015). 'Comment la Toxandrie devint la Thuringe: Grégoire de Tours et les premiers établissements de Francs dans le nord de la Gaule' (te verschijnen).
- Rotthoff, Guido** (1953). *Studien zur Geschichte des Reichsguts in Niederlothringen und Friesland während der sächsisch-salischen Kaiserzeit* (Rheinisches Archiv 44). Bonn.
- Rouche, Michel** (red.) (1997). *Clovis. Histoire & Mémoire* (2 dln.). Parijs.
- Saxer, Victor** (1997). 'Les rites du baptême de Clovis'. In Rouche (ed.), p. 229-241.
- Schmidt, Karl Horst** (1957). 'Die Komposition in gallischen Personennamen'. In *Zeitschrift für Celtische Philologie* 26, p. 33-301.

- Schmidt-Wiegand, Ruth** (1988). 'Franken und Alemannen'. In Althoff, Gerd, Dieter Geuenich, Otto Gerhard Oexle & Joachim Wollasch. *Person und Gemeinschaft im Mittelalter*. Sigmaringen, p. 61-71.
- Schönfeld, Moritz** (1911). *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen*. Heidelberg.
- Schuermans, H.** (1871). 'Inscriptions belges à l'étranger'. In *Bulletin des commissions royales d'art et d'archéologie* 10, p. 33-81
- Schulze, Wilhelm & Olli Salomies** (1904) (1991). *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*. Göttingen-Zürich-Hildesheim.
- Schwarz, Ernst** (1956). *Germanische Stammeskunde*. Heidelberg.
- Springer, Matthias** (1997). 'Gab es ein Volk der Salier'. In Geuenich e.a. (red.) 1997, p. 58-83.
- Springer, Matthias** (2004). *Die Sachsen*. Stuttgart.
- Staab, Franz** (1997). 'Les royaumes francs au Ve siècle'. In Rouche, p. 539-566.
- Steuer, Heiko** (1998). 'Theorien zur Herkunft und Entstehung der Alemannen'. In Geuenich (red.) 1998, p. 271-324.
- Stokes, Whitley & Adalbert Bezenberger** (1894) (1974). *Wortschatz der keltischen Spracheinheit*. Göttingen.
- Tiefenbach, Heinrich** (1984). 'Duisburg – Dispargum'. In *RGA* 5, p. 497-498.
- Tiefenbach, Heinrich** (2002). 'Zu den Personennamen der frühen Werdener Urkunden'. In Dieter Geuenich, Wolfgang Haubrichs & Jörg Jarnut (red.). *Person und Name*. Berlin-New York, p. 281-304.
- Tourneur, Victor** (1944) (1953). 'Le nom de Courtrai'. In *Féd. Hist. et Arch. de Belgique* 35, p. 74.
- Van Dam, Raymond** (1988). *Gregory of Tours. Glory of the Confessors*. Liverpool.
- Van Durme, Luc** (1983). 'De vroege Germaans-Romaanse taalgrens in België en Noord-Frankrijk'. In *HKCTD* 57, p. 189-247.
- Van Durme, Luc** (1995). 'De namen op -(i)acum in het noorden van de Romeinse provincie Gallia Belgica. Kronologische, etnolinguïstische en andere aspecten'. In *Naamkunde* 27, p. 47-97.
- Van Durme, Luc** (2003). 'Oude taaltoestanden in en om de Nederlanden. Een reconstructie met de inzichten van M. Gysseling als leidraad'. In *HKCTD* 75, p. 243-382.
- Vangassen, Hendrik** (1952). *Bouwstoffen tot de historische taalgeografie van het Nederlands: Brabant*. Brussel.
- Van Loon, Jozef & Annelies Wouters** 1991). 'De ouderdom van de taalgrens in het stroomgebied van de Zenne'. In *Taal en Tongval* 1991, p. 47-67.
- Van Loon, Jozef & Annelies Wouters** (1994). 'De stamnaam Geidumni (Caesar, De Bello Gallico 5,39)'. In *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 72, p. 25-34.
- Van Loon, Jozef** (2000). *De ontstaansgeschiedenis van het begrip 'stad'*. Gent.

- Van Loon, Jozef** (2010). 'Neue Erkenntnisse und Hypothesen über die Germanenstellen bei Caesar und Tacitus'. In *HKCTD* 82, p. 325-362.
- Van Loon, Jozef** (2014). *Historische Fonologie van het Nederlands*. Antwerpen.
- Van Loon, Jozef** (te verschijnen). *De Antroponymie van de Nederlanden tot 1225*. (typoscript).
- Venantii Fortunati Carmina** (ed. Friedrich Leo). *MGH AA IV*, 1. Berlijn 1881.
- Verstegen, Vedastus** (1946). 'Bijdrage tot de tonologie van de Oostlimburgse dialecten'. In *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 20, p. 99-108.
- VG: De Vlaamse gemeentenamen** (F. Debrabandere, M. Devos, P. Kempeneers, H. Ryckeboer, W. van Osta). Leuven 2010.
- Vincent, Auguste** (1927). *Les noms de lieu de la Belgique*. Brussel.
- von Olberg, G.** (2001). 'Leudes'. In *RGA* 18, p. 295-298.
- Waitz, Georg** (ed.) (1887). 'Translatio et miracula sanctorum Marcellini et Petri'. In *MGH SS 15/1: Supplementa*, p. 238-264.
- Wallace-Hadrill, J. M.** (1962). *The Long-Haired Kings and Other Studies of Frankish History*. Londen-New York.
- Weiserber, Leo** (1968). *Die Namen der Ubier*. Keulen.
- Wenskus, Reinhard** (1961). *Stammesbildung und Verfassung*. Keulen.
- Wenskus, Reinhard** (1994). 'Religion abâtardie'. In Keller 1994, p. 180-248.
- Werner, Karl Ferdinand** (1998). 'Die Franken. Staat oder Volk'. In Geuenich (red.), 1998, p. 95-101.
- Werner, Matthias** (1980). *Der Lütticher Raum in frühkarolingischer Zeit*. Göttingen.
- Will, Ernest** (1966). 'Remarques sur la fin de la domination romaine dans le nord de la Gaule'. In *Revue du Nord* 48, p. 517-534.
- Zender, Matthias** (1973). *Räume und Schichten mittelalterlicher Heiligenverehrung in ihrer Bedeutung für die Volkskunde*. Keulen-Bonn.
- Zeuss, Johann Caspar** (1842). *Traditiones Possessionesque Wizenburgenses*. Speyer.
- Zöllner, Erich** (1970). *Geschichte der Franken bis zur Mitte des 6. Jahrhunderts*. München.
- Zotz, Thomas** (1998). 'Die Alemannen um die Mitte des 4. Jahrhunderts nach dem Zeugnis des Ammianus Marcellinus'. In Geuenich (red.), 1998, p. 384-406.

INHOUDSTAFEL

<i>Samenvatting – Summary</i>	11
1. Chronologische lagen in de namen op <i>-acum</i>	12
1.1 De namen op <i>-enaken</i> en <i>-iniacas</i>	12
1.2 Chronologische verschillen tussen <i>acum</i> - en <i>iacum</i> -namen . .	18
1.3 Keltische en Gallo-Romeinse (<i>i</i>) <i>acum</i> -namen.	24
2. Lanaken.	38
2.1 Lanaken en de oudste Merovingen	38
2.2 De oudste Merovingen: het gelijk van Gregorius van Tours .	49
2.3 Lanaken als gedenkwaardige plaats.	57
3. Sugambri, Merovingen en Franken.	60
<i>Literatuurlijst</i>	70